

Juhani Nagy János
Honfoglalás előtt és után

TARTALOM

HONNAN JÖTTÜNK, KIK VAGYUNK?
HOL VOLT AZ ŐSHAZA?
AVAROKNAK MONDTÁK MAGUKAT
MILYEN VOLT ÁRPÁD NÉPE?
ÁLMOS FEJEDELEM
KI VOLT ÁRPÁD?
A KÁRPÁT-MEDENCE BIRTOKBAVÉTELE
LETELEPEDÉS
ŐSEINK ÉTKEI – ÉTKEINK ŐSEI
MILYEN NYELVEN BESZÉLT ÁRPÁD NÉPE?
ÍGY ÉLTÜNK 896-BAN
AMIT MÉG NEM MONDTUNK EL

Felhasznált irodalom

I. Honnan jöttünk, kik vagyunk?

A magyarság történetének kezdetét körülbelül hatezer évvel ezelőttre tehetjük. E hosszú életútnak csak alig több mint egyhatoda esik a Kárpát-medencére. Származásunkra, vándorlásainkra vonatkozó hiteles okmány, „dokumentum” alig maradt. A „honnan jöttünk, kik vagyunk?” már csak ezért is őstörténetünk legtöbb vitát kavarázó kérdése. A régóta keresett válaszban tények és feltételezések, észérvek és érzelmek keverednek. A kutatók - történészek, régészek, nyelvészek, néprajzosok, antropológusok - egymásnak gyakran ellentmondó, mert ellentétes érdekek vezérelte krónikákból, indulatok fűtötte levelezésekből, a régmúlt idők kódébe vesző szájhagyományból és legendákat szubjektíven elmesélő feljegyzésekből indulhattak csak ki, mielőtt - sírok feltárásával - tárgyi emlékekhez is jutottak. Az ismeretterjesztő értekezés alapjául szolgáló szakkönyvekben, tanulmányokban (lásd: Felhasznált irodalom) is sok a „valószínűleg” és az „alighanem”, s a régi korok gyér forrásanyaga erre, bizony, tág lehetőséget ad.

Nehezen férnek meg egymással a szaktudományok kutatásaiból levonható következtetések. Például: nyelvünk finnugor eredetre vall (pontosabban: beszédnyelvünk alapozása finnugor, de énekbeszédünké nagyrészt török), antropológiailag ugyanakkor nem lehet alátámasztani a nyelvrokonság tényét. Mondakincsünk szkíta-hun származásra enged következtetni (egyértelműen szkíta környezetre utal például az *Arany János* „Rege a csodaszarvasról” című költeményéből ismert *testvérpár* és az általuk üldözött *sarvas*, illetve a honfoglalás kori művésztűnkben kedvelt *sasábrázolások*, valamint az Emeséhez kapcsolódó *turul-monda*, de a szkíta korig vezethetők vissza a Szent László-legenda ábrázolt jelenetei is, arról most nem is beszélve, hogy a Káma környékén létezett szkíta kereskedőváros), az embertani sajátosságok pedig belső-ázsiai eredetre. Még az avar korban erősen keleti jellegű népek telepedtek a Kárpát-medencébe, többek között mongoloidok, pamíriak, turanidok és keleti mediterrán emberfajták. Ők a honfoglaláskor nem pusztultak el, hanem beleolvadtak a hódító Árpád népébe. A késő avar népesség ma is él bennünk, s a képet később tovább árnyalja az úzok, besenyők, kunok, jászok betelepülése (nem beszélve a városok vallon, német telepeseiről és a peremterületek szlovák, román, szerb lakosságáról.)

Az Árpád-kori sírleleteken végzett antropológiai vizsgálatok összesítése alapján némelyek úgy vélték, hogy a honfoglaló magyarság nagyobbik fele az úgynevezett kaukázusi-turanid fajhoz, a kisebbik pedig a kelet-balti fajhoz tartozott, és az egyik népet a dél-kaukázusi szavírokkal vagy szavárd magyarokkal, a másikat a volga-vidéki onogurokkal azonosították. Csakhogy az arányok azóta tovább pontosodtak: 25% uralid vagy europa-szibirid, kb. 50% turanid vagy europa-mongoloid, 10% pamirid, kb. ugyanannyi anatóliai (*Homo sapiens tauricus*) és csupán 5% kelet-balti. Vagyis - így a szakember - „Árpád magyarjainak embertani képe nemhogy nem volt egységes, hanem határozott jellegekkel különbözött egymástól, s ezt kénytelenek vagyunk úgy magyarázni, hogy különböző népekből tevődött össze.”

A magyar nép tehát „anyai” ágon európai, „apai” ágon ázsiai, s kapcsolatban van a két nagy terület ősi műveltségével. A hét vagy tíz törzs (az iskolában tanultakon kívül: *Varsány*, *Tárkány*, *Székely*) kérdése is világosan mutatja eurázsiai ötvözetünket. A honfoglalást jóval megelőző vérszerződés, legalábbis a hét törzs egyesülése, a törzsszövetség minimálisan két különböző népből szerveződhetett, különben nincs értelme a „vérszerződésnek”. Kitűnő őstörténészünk szerint „hét vagy tíz törzsből álló törzsszövetségünk tagjainak más lehetett a

hagyománya - s nyilván a származása is!” Különben nem neveztek volna bennünket eddigi történetünk során a következőképpen: magyar, türk, szavár, onogur, baskír ...

A történetíró, amikor megállapítja, hogy eszmei hagyományainknak és társadalmi fejlődésünk motívumainak több közük van a „hunokhoz”, mint a finnugor népekhez, egyúttal azt is kénytelen leszögezni, hogy a hunokkal szó sem lehet nyelvi-faji azonosságról. Az is lényeges, hogy a nyelvtörténet nem mindig azonos a népek politikai-társadalmi történetével, különösen nem a lovasnomád népek körében, ahol rendkívül gyorsan képződtek új és új törzsszövetségek, államalakulatok, s ezzel együtt nyelvcserék is előfordulhattak.

Nyelvészeink azt mondják, hogy legközelebbi rokonaink az obi-ugorokat alkotó vogulok és osztjákok (saját nevükön: manysik és chantik), akik ma összesen körülbelül alig 25 ezren lehetnek. Igen ám, de az embertani vizsgálatok azt mutatják, hogy e két népnek - az úgynevezett obi-ugoroknak - semmi köze nincs a többi finnugor néphez, de még a magyarokhoz sem. (Egy régész szerint „ha a nyelvészek nem irányították volna az obi-ugorokra az embertan kutatóinak figyelmét, maguktól soha sem keresték volna ott elődeinket”.) Mi következik ebből? Vagy az, hogy az obi-ugorok (akik régebben az Urál-hegység nyugati lejtőjén laktak) vették át a magyar nyelvet, amikor az még a finnugor nyelvek régebbi szintjén élt, vagy pedig a magyarság tanulta volna meg tőlük nyelvüket, amelyet ők is átvettek volna az ősi finnugoroktól. A valószínűség az előbbi mellett szól.

Számos kiváló tudós munkájának áttanulmányozását követően nem restelltem elővenni gimnáziumi történelem tankönyvemet sem (1966-ban írták). Egyebek között ezt olvasom - újra - benne: „Az i.e. V. évszázad táján a magyarok elődei kiváltak az ugor népek közösségéből, s dél felé húzódtak. Új hazájuk az erdőövezet és a füves puszta határán, a Bjelaja folyó menti *Baskíriában* terült el. ... A füves puszta övezetében *ogur török törzsek* szomszédságába kerültek. Nagyszámú török jövevényszavunk arról tanúskodik, hogy őseink e törzsekkel szoros kapcsolatba kerültek, sőt részben össze is olvadtak velük. ... Az i.e. V. század derekán baskíriai hazájukból a bolgár török eredetű *onogurok* (= tíz törzs) törzsszövetségéhez csatlakoztak, s velük együtt a Fekete-tenger északi partvidékén telepedtek meg. (A magyar nép „*ungar*” neve, amely később valamennyi nyugat-európai nyelvben a magyarok elnevezésének alapja lett, az onogur népnévből ered.) Itt előbb a Csendes-óceántól a Fekete-tengerig terjedő *türk birodalom* keretében, majd a türköktől elszakadt *kazár fejedelemség* fennhatósága alatt éltek. 830 körül a már korábban is lázongó magyar törzsek függetlenedtek a kazár birodalomtól. Előbb a Don és Dnyeper közötti *Levédiában*, majd a Dnyeper-Dnyeszter melléki *Etelközben* telepedtek meg.”

Utánanéztem annak is, mit tanulnak erről a mai diákok. Egy szakközépiskolai tankönyvben ezt találtam: „I. e. 500 körül a dél felé vándorló déli ugorok - az *előmagyarok* - szomszédságba és kapcsolatba kerültek a Dél-Urál környéki pusztaságokon vándorló *iráni nyelvű törzsekkel*. Tőlük egyébként mint nomád állattartók sem életmódban, sem viseletben, sem fegyverzetben, sem használati tárgyakban nem különböztek: valamennyien '*szkíták*' (*szittyák*) voltak. ... Az ősmagyarok az i.e. 500-at következő évezredben az európai sztyeppevidéken hullámzó nomád szkíta népek közt sodródtak ide-oda. ... Egyes feltételezések szerint az ősmagyarság legkésőbb az 550-700-as évek közt a Dél-Urál keleti lejtőjéről átköltözött annak nyugati oldalára, nagyjából a mai Baskíria területére, amely esetleg azonos a Nagy- vagy inkább ősi - Magyarországgal, ahol a mongol veszély miatt 1235-ben útnak induló Julianus barát megtalálta a visszamaradt magyarokat.” Egy harmadik, szintén ma használatos történelemkönyv szerint pedig „i.e. 500 és i. sz. 550 között őseink átköltöztek a mai Baskíriába, a Volga és a Káma folyó, valamint az Ural-hegység által határolt területre, az egykori Magna Hungariába”.

Alapos szövegelemzés nélkül is kitűnik az idézetek közti különbség, pedig apa és fia tananyagának megírása között harminc év sem telt el. De őstörténetünkre vonatkozó tudásunk is szinte napról napra változik, módosul, újabb adalékokkal egészül ki. Ha ezek ismeretében tesszük fel újra a címbeli kérdést, a letűnt valóságot leginkább megközelítve alighanem kiváló régészprofesszorunk, *László Gyula* szavaival válaszolhatunk rá: „Néppé válásunk évezredeiben ötvöződtünk Eurázsia úgyszólván valamennyi emberfajtajával, a fajtajellegek alapján rokonok vagyunk a perzsákkal, finnekkel, mongolokkal, a kisázsiai nagy műveltségek népeivel, akárcsak a göröggek, rómaival, de Nyugat-Európa népeivel, továbbá a szlávokkal és a skandinávokkal is atyafiak volnánk, nem is beszélve a népvándorlások népeiről, a hunokról, avarokról, bolgárokról. Csodálatos együttese él bennünk Eurázsia népeinek, de mindez egyetlen népegyéniségbe ötvözött.”

„Se nem szőke, se nem barna az igazi magyar fajta” - fogalmazza meg egy népdalunk. Sok benne az igazság. Akárcsak Zrínyi Miklós bölcs megállapításában, aki a „kik vagyunk?” kérdésére a Török áfium elleni röpiratában így válaszolt: „...egy nemzetnél se vagyunk alábbvalók”.

II. Hol volt az őshaza?

Tankönyveinkben, őstörténeti munkáinkban általában mind a mai napig a Volga és a Káma menti őshazáról esik szó. A klasszikus, iskolában is tanított őshazaelmélet szerint a magyarság e két folyó vidékéről származott el több ezer évvel ezelőtt. Ha azonban az egyetemi vizsgán azt kérdezik a diáktól, hol volt a magyarok őshazája, legjobban teszi, ha visszakérdez: „Ki szerint?”

Az őshaza helyének meghatározása az őstörténet-kutatásnak kezdettől egyik központi feladata. A címbeli kérdésre válaszolva - némi túlzással - mégis azt mondhatjuk, ahány őshazakutató, annyi őshaza. Se szeri, se száma az érdekesnél érdekesebb feltevéseknek, e cikk kereteiben nem is térhetünk ki valamennyire. A magyarság őseiről általában feltesszük, hogy zömükben a Volga és az Oka között élhettek, tehát a füves puszták és az erdő határvidékén. De ne kerteljünk, mondjuk ki mindjárt: az őshaza kérdésében - bármennyire is zavaró ez - határozottan nem tudunk mondani. Ám nemcsak mi, magyarok nem, hanem jószerivel egyetlen nép sem, kivéve azokat, amelyek története (például az amerikaiaké) nem nyúlik vissza az őskor vadászataihoz, a „bábeli nyelvzavar” előtti időkbe.

Több mint egy évszázada kezdődött annak tudományos kutatása, hogy hol lehetett eleink ősi szálláshelye, hol éltek az egymással közeli rokonságban lévő őstörzsek. Az ennek kiderítésére irányuló törekvést nevezzük őshazakutatásnak. Úttörői azok az utazók és földrajzi felfedezők, akiknek igyekezete az utolsó száz esztendő kivételével túlnyomórészt az évezredek vándorlások során elszakadt testvérek felkutatására, a krónikákban emlegetett Magna Hungaria keresésére indult. Ösztönzője az első időkben a nagy történelmi megpróbáltatások idején magára maradt ország támaszkeresése, később az idegen elnyomást szenvedő nép legjobbjában tudatosult nyelvrokonság nyomon követése volt.

Hatvani Turköly Sámuel 1725-ben a Volga-deltában fekvő Asztrahanból írott levelében nemcsak arról tudósítja magyarországi rokonait, hogy a „*Scythiából jött hun-magyarok*” egykori Volga-vidéki lakóhelyét meglelte, hanem, hogy a Krímbe szakadt magyarokat, akik „*nyelvüket még hét faluban őrzik*”, meg is látogatta. *Orlay János* (1770-1829) előbb a finnek és lappok földjére, majd a Kaukázus és az Ural tájékára ment magyar emlékeket keresni. A

Kaukázusban és a Krímben kereste az őshazát Besse János (1765-1841). Kőrösi Csoma Sándor (1784-1842) az első, aki hosszas tanulmányok és készülődés után indult el „az ősmagyar lakot keresni”; végcélja *Dzsungária* volt, hogy ott megtalálja a *jugar* vagy *ujgur* népet, amelyet „a szebb és regényesebb hangzású *magyarok ősi hazája* helyett *nyelvészeti igazságot* keresett”, nyelvünk török eredetét állítva az akkor már általánosan elfogadott finnugor elmélettel szemben.

Az ismertebb őshaza-elméletek közül az ázsiai két tudós, az észti *Ferdinand Wiedemann* és a finn *M. A. Castrén* alapozta meg. Ez utóbbinak a múlt század közepén kifejtett elgondolása szerint a finnugor és szamojéd népek bölcsője a Szaján és a nyugati Altáj területén ringott. A múlt század vége felé kibontakozott egy új nyelvészeti tudományág, a *paelontológia*. Ez a következő okoskodás alapján igyekszik az őshaza helyét megállapítani: ha valamely nyelvcsalád tagjaiban egy-egy állatnak, növénynek egyező neve van, joggal feltehető, hogy a közös név közös nyelvi előzményekből - az úgynevezett alapnyelv szókészletéből - maradt fenn, vagyis a közös alapnyelvet beszélőknek ismerniük kellett az illető növényt vagy állatot, tehát olyan helyen kellett lakniuk (az őshazának olyan területen kellett lennie), ahol az egyező nevű állatok és növények együtt élnek. Keresni kell tehát olyan állat- vagy faneveket, amelyek a rokon nyelvek többségében megvannak, s amennyiben e fajták elterjedési területe ismert és körülhatárolható, a rokon nyelvek közös elődjét beszélő ősnépnek ott kellett élnie.

A meggyőzőnek tetsző módszer alapja az volt, hogy a környezetünk megnevezésére szolgáló szavaink egyúttal le is írják azt a környezetet, amelyben élünk. A finnugor alapnyelv kikövetkeztetett szókincsének tanúsága szerint a majdan kiváló magyarokat is magában foglaló finnugorság erdőben, vízben bővelkedő területen élt, ismerte a túlevelűeket, a rénszarvast, a nyusztot, a nyestet, a cobolyt és a sünt (a sün nem él az Urál-hegységen túl).

A nyelvi tényekből kiinduló kutatás fák, állatok nevein alapult. A rokon nyelvek szavai között fafajtákra vonatkozók is vannak; ezek részben a szibériai erdő fái, részben a közép-európai lombos erdők fái. Az őshazának - így a következtetés - tehát ott kellett lennie, ahol a két erdőfajta találkozik, azaz a Káma mentén. (Hajdú Péter az uráli nyelvekben meglévő közös faelnevezések vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy az uráli népek közös ősi lakóhelye az Urál hegység és az Ob folyó alsó szakasza közti területen volt.) A baj ezzel a módszerrel az, hogy az 5-6000 éves faneveket a mai erdőtakaróra vetítette rá. Közlebbi vizsgálatkor ugyanis kiderült, hogy ez a két erdő időszámításunk előtt 2000 táján „találkozott” először az Urálban, akkor tehát, amikor a feltett finnugor egység régen megszűnt. A csorbát kiköszörülendő, *László Gyula* professzor kidolgozott egy másik eljárást, amelyben csak a nyírt, a fenyőt és égernt vont be a vizsgálatokba. Ezek a fák 8-10 ezer évvel ezelőtt a mai Közép-Lengyelország és az Urál közötti sávban voltak honosak, vagyis „elméletben” itt kellett, hogy legyen az uráli őshaza. E térség régészeti műveltségét nevezik szvidéri kultúrának, amely i.e. 11 000 - 5000-ig tartott.

Az őshazát a nyelvben megőrzött növény- és állatnevek alapján keresték hol itt, hol ott. Így például a nyugat-szibériai tajgában, az Ural és a Volga-könyök között, a Káma folyó vidékén, Észtországban, sőt *Molnár Erik* akadémikus több változat (pl. az Aral vidéke) után a Szaján-hegységnél állapodott meg. E felfogások közös vonása, hogy szűk területen képzelték el eleink életét. *V. Csernyecov* és az elméletének követőivé szegődött magyar fiatalok, akik a Szovjetunióban tanultak - azóta már javakorabeli tudósok - az Urál hegység keleti oldalára esküdtek, majd azt állították, hogy őseink az Aral-tótól vándoroltak volna a Közép-Uralba s onnan lassanként egészen a Finn-öböl.

Ezzel szemben *Aulis Joki* (Finnország) és *Halikov* professzor (Kazany), valamint a már említett László Gyula hatalmas távolságokban elterülőnek képzelik a népek ősi szállás-területeit. Gondoljunk csak arra, hogy a gyűjtögető életmód mellett, vadász-halász fokon egy kisebb család (6-8 ember) eltartásához legalább 100 négyzetkilométernyi terület kellett, vagyis eleink az őshazában nemigen élhettek kis területen, tömören, hanem inkább nagy térségben. Joki professzor szerint ez a Volga és a Baltikum között húzódhatott, Halikov az Oka és az Ob közé helyezte, László Gyula pedig Közép-Lengyelország és az Urál hegység közé.

Az összes eddigi rokonság-, őshaza- és ősnépelmélet alapja kivétel nélkül a nyelvtudomány volt. Valamennyi őstörténeti elmélet az őshaza ilyen vagy olyan elképzelésén alapul, a régészeti leleteket nem tudja a honfoglalók műveltségével kapcsolatba hozni. Csupán az utóbbi két-három évtizedben vívta ki egyenrangúságát a régészet, s számos új őstörténeti eredmény forrásává vált. A század közepe táján kidolgozott két származástani elmélet egyike szerint a finnugorság egyenes leszármazottja a barlangi művészet ősvadászainak (a visszahúzódó jég nyomán északra tartó vadat követve jutottak volna el a Baltikumig s onnan terjedtek szét egészen az Urálig), a másik teória meg a Dél-Urálból, sőt, még annál is délebből, az Aral-tó környékéről származtatja a finnugorokat. Mindkét elmélet régészeti leletekre épül. Egy újabb nyelvészeti elgondolás viszont Északnyugat-Szibériában keresi az ősnépet, megint mások szerint az a terület a minket érdeklő ősidőkben még lakatlan volt...

Hol volt tehát az őshaza? Jeles régészprofesszorunk, *László Gyula* bölcs megállapításával válaszolunk: „Tudnunk kellene, hogy évezredekkel ezelőtt hol lakott a magyar nép, márpedig ezt csak sejtjük, de nem tudjuk”.

Amíg az őshaza-kutatók közös nevezőre jutnak, vigasztalódjunk azzal, hogy az indoeurópai népek és a törökök, illetve a mongol tunguzok őshazájának kérdéseiben éppen annyi a kérdőjel, mint a mienkében.

III.

Avaroknak mondták magukat

Kik éltek a honfoglaló magyarság ideérkezésekor a Kárpát-medencében? Hunok? Szlávok? Avarok? Vagy egy már korábban betelepedett magyar törzs sarjai? Naivság azt hinni, hogy az őseink által megszállt terület néptelen vidék volt a IX. században, hiszen Vértesszőlős környékén már négy-ötszázezer évvel ezelőtt is vadásztak emberek, a világ egyik legrégebb emberlelete pedig Rudabányáról került elő.

A római uralomnak, amely a Kárpát-medencében négy évszázadig tartott, mint tudjuk, a népvándorlás vetett véget. Hunok, majd nyugati gótok kerülnek a Duna s Tisza vidékére, aztán - Attila birodalmának bukása után - egy évszázadra germán népek: keleti gótok, longobardok, gepidák. Később egy újabb belső-ázsiai nép fiai, az *avarok* teszik nagy lovasnomád birodalom központjává a Kárpát-medencét a harcias Baján kagán vezetésével. Az avarok körös-körül a hegyekre, az ország peremvidékeire - határvédelmi okokból - különböző szláv népeket telepítettek, akikbe beleolvadtak a gepidák maradványai is. E határvidéki szláv népek a gazdasági fejlettség különböző fokain állottak. A legmagasabb szintet az ország délnyugati részén lakó szlovének jelentették. Az Alföld nagy része és Erdély a honfoglalás előtt bolgár uralom alá tartozott. Így ezeken a területeken meglehetősen kis számú bolgár-szláv lakosság élt. (Emléküket számos bolgár-szláv eredetű helynevünk őrzi.) A déli bolgárok 907-ben váltak a magyarok adófizetőivé. A Dunától északra Szvatopluk egykori morva birodalmának marad-

ványain morvák éltek, akiket eleink úgyszintén adófizetőkkel tették. A Balaton vidékén is előfordult szláv népesség.

A Kárpát-medence népessége a honfoglaláskor legfeljebb kétszázezer lélek lehetett. Ezt az is igazolni látszik, hogy nem az őslakosok olvasztották magukba a jövevényeket, hanem fordítva, ők olvadtak be fokozatosan a honfoglaló - többségi - magyarságba, amelynek létszámát a legújabb becslések csaknem félmillióra teszik. Az Árpád-kori magyarság - amelyből kinőtt népünk - két ágból fonódott össze: az egyik a honfoglalók keletről jött népe, a másik az itt talált avar-szláv-bolgár őslakosság maradványa. Már csak ezért is érdemes megtudnunk róluk, amit lehet.

Kik voltak az avarok?

Az azóta kihalt lovasnomád nép fiai az V. századtól éltek hazánk területén. Szép számmal lakták a Dunántúl északnyugati és délkeleti vidékét, az Alföldet, de főként a Tisza táján éltek. (Avar múlra utal, többek között, *Várkony* helynevének.) Általában mocsarak, vizek szigeteire temetkeztek. Az ásatások során előkerült régészeti anyag (botvégek, csontok, tűtartók, nyeregkapadíszek stb.) alapján a szegedi Móra Ferenc Múzeum szép kiállítása „*Avaroknak mondták magukat*” címmel mutatja be e nép tárgyi kultúráját, életmódját, szokásait.

Az avarok közép-ázsiai eredetűek, s altaji nyelvet beszéltek. Vezető rétegük túlnyomórészt mongoloid jellegű volt (viszonylag szélesebb arc, alacsony termet, sárgás bőr, barnásfekete haj és barna szem), a köznép többsége pedig europid típusú (kiemelkedő orrhát, világosabb bőr, kékszürke szem, világos haj). Nagyon hosszú volt a hajuk, szalagokkal megkötve és befonva viselték. A lányok néha fémlemez pártát hordtak. A férfiak átlagos testmagassága 165 centiméter volt, a nőké néhány centivel kevesebb. Az átlagéletkor a férfiaknál 38-40, a nőknél 36-38 év között lehetett.

Mai fogalmainkkal élve azt mondhatnánk, az avarok szépen, választékosan és ízléssel öltözködtek. Hétköznapi öltözkükről a régészek, történészek részint korabeli írásos feljegyzésekből, részint a sírokból előkerült apró tárgyak - tű, orsó, gomb - alapján nyerték a legfőbb információt. „A felsőruha legyen bő és végig érő, az avaroké mintájára szabott, tehát övvel leszorított, akár lenből, akár kecskeszörből, akár szőrtelenített bőrből” - írta annak idején egy bizánci császár. Hétköznapi viseletük legáltalánosabb tartozéka a színes, nemes gyöngyökből álló nyaklánc, a nyakra vagy övre függesztett piperekészlet (szőröcsipesz, szűrőkanál stb.). A mindennapi női munka apró tárgyi kellékét, a tűt egy az övről lecsüngő vászoncsíkba szúrva hordták, „varrósdozók” így mindig kéznél volt. A kismesterségek számtalan munkaeszköze és termékeik közül csak kevés maradt ránk. Ilyen a legkülönbébb munkák eszköze, a *szalu* - ez a szerszám egy fejsze és kapa ötvözetére hasonlít leginkább -, amelyet sokoldalúan használtak a fa megmunkálásánál.

Nem kevésbé fontos volt az avarság számára a gyapjú: szálaira szedve, több rétegből készítették belőle a *nemezt*, ezt a jurtaborítóként, csizmaként, takaróként és szőnyegként egyaránt jól hasznosítható meleg textilt. Nemezkészítményeiket gazdagon díszítették. A piros szín azonban csak a fejedelmi családoknak járt ki.

A gyerekek a többi sztyeppe néphez hasonlóan szüleik tevékenységét igyekeztek utánozni, ezért kicsiny korukban megtanultak például a birka hátán „lovagolni”. Férfivá a fiú akkor változott, amikor övet kapott. Az öv a keleti népeknél a férfivá válás, a nemzetség és a rang jelzésére szolgál legfőképpen kincse gazdájának. A szabad férfiak legfőbb viseleti tartozéka a kárpát-medencei avarságnál is az öv. A férfiember az övén hordta, bőrzacsóban, csiholóvasát, kováját és taplóját, mellette kését vagy késeit, sőt, tegezét is, mert a hátrafelé nyilazás általában megkövetelte a váll szabad mozgását. A fiúgyermek felővezése jelezte, hogy a

közösség teljes jogú tagjává fogadták. A veretek anyaga, száma és elhelyezkedése tulajdonosának a társadalomban elfoglalt helyzetétől függött.

Egy egyházi író a VI. században ezt jegyezte fel az avarok népéről: „*Sátrakban lakik, jószágai húzával és halakkal él, ezenkívül vadakkal.*” Vagyis megélhetésüket döntően a nagy számú állatállomány - ló-, marha- és juhnyájuk - biztosította. Táplálkozásuk alapját a hús- és a tejtermékek jelentették, ezeket sokoldalúan dolgozták fel. Edénykészletükben alapvető fontosságúak lehettek a bőrből, fából, kéregből készült darabok. Bizonyítják ezt az előkerült csontszopókák, bőrkulacsok tartozékai vagy a faedények fémveretei. Az ivókürtöt nem csak ivásra használták: ez elsődlegesen tulajdonosa méltóságát szimbolizálta, s emellett harci kürtként is szolgált. Az új táplálkozási szokások terjedésére vall később a cserép, a bogrács és a sütőharang feltűnése.

Mivel használati tárgyaik többségét bőrből, szövetből és fából, tehát szerves anyagokból készítették, ezekből jószerivel semmi sem maradt ránk. Legnagyobb mennyiségben a kerámia-művesség emlékei őrizték meg az avar tárgyi kultúra jellegzetességeit. E termékek forma- és motívumkincse alapján szakemberek arra következtetnek, hogy az avar fazekasmesterek a mai Üzbegisztán és Tadzsikisztán vidékéről származnak.

Előkerültek viszont az avar kori sírokból olyan fémtárgyak, amelyek egyebek között fejlett fegyverkovács-művészre és ötvösművészetre utalnak. A kovácsok magas mesterségbeli tudásáról vallanak az avar sírokból előtalált kiváló minőségű kardok, szablyák, kengyelek és más használati tárgyak. Az avar fegyverzet részét képezte a bőrből készült vért vagy mellpáncél, a kard, az íj és kopja. A harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel. Ilyenkor nemcsak magukat vértetik fel, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi. A nyereghez két vaskengyel tartozik. A kengyelt a Lajtán túli Európa akkor még nem is ismerte: készítése és használata ázsiai újítás volt, az avarok hozták be a Duna-Tisza közére, s ismertették meg később az európai népekkel.

A VII. század második felében új törzsek jelentek meg a Kárpát-medencében. Hasonló kulturális környezetből érkeztek, mint a megelőző korszak népei, ám a sok hasonlóság mellett lényeges különbségek figyelhetők meg anyagi műveltségükben. Folytatva a hagyományos ázsiai ötvösművészet évezredek technikáját, úgynevezett viaszveszejtéses eljárással *griffes-indás* vereteket öntenek bronzból. Az életmód változását jelzi a földbe mélyített kunyhók megjelenése, a napvilágra került sarlók pedig a nagyobb arányú földművelés bizonyítékai. A női divat már akkor is változik: mellboglárók, új típusú fülbevalók és dinnyemag alakú gyöngyökből készült nyakláncok jelennek meg. A férfiak viseletében felbukkan a fém *varkocsszorító*. Újfajta, a korábbtól eltérő, kemény talpú csizma viselésére engednek következtetni az egyenes aljú kengyelek. Fegyverzetükben újdonság a szablya, amely kiszorítja a korai avar kardot, továbbá a kopját felváltó lándzsa, majd megváltozott az íjak aránya is. A keleti lovasnomádok félelmetes távolsági fegyvere a reflexíj, amelynek fáját két végén és középen csontlemezekkel borították. Harci sikereiket többek között ezeknek a nagy teljesítményű, csontmerevítő reflexíjoknak köszönhették. Az íjfelszerelést tegezöv, esetenként csat, lemezekkel borított nyíltegez egészítette ki és a különféle hegyekkel felszerelt nyílvesszők tették teljessé. Egy-egy tömött tegezbe 40-50 nyíl fért bele.

A hunok sorsát az avarok sem kerülhették el: a VIII. és a IX. század fordulóján a frankok legyőzték őket. Az Avar Kaganátus még meglévő haderőire dél felől a dunai bolgárok mérték csapást. Ezek után a honfoglalók már nem tapasztaltak komoly ellenállást: az itt lakók tudomásul vették a megváltozott hatalmi helyzetet. A behódolt népek rövidesen élénk kapcsolatba kerültek a magyarokkal, és besorolódtak az akkori magyar társadalomba.

IV. Milyen volt Árpád népe?

Az a naiv, lelkes és költői történelemszemlélet, amely őseinket csillogó sisakokkal, ezüst zablakkal, párduccacagányokban és csatos-díszes ruhákban, nemes vérű csótáros paripákon, kerecsenmadarakkal vadászgatva képzelte el, természetesen nem egyéb, mint költészet, amely megérdemelte, hogy a tudományos kutatás realitásának sokkal színtelenebb megállapításai az irodalmi romantika területére szorítsák vissza. Az ennek reakciójából kinövő, népi-paraszti sugalmazású „folklorisztikus” történet szemlélet, amely viszont csupa primitív, babonás és naiv parasztfigurából állította össze a honfoglaló magyarságot, szintén messze jár a valóságtól és alig különb az előbbi felfogásnál.

Milyenek voltak tehát a honfoglaló magyarok? Eleink életmódjáról, társadalmi berendezkedéséről, harcmódjáról már a honfoglalás előtti időkből számos külföldi, pártatlan megfigyelőt tudunk megszólaltatni, a földből előkerülő régészeti anyag döntő bizonyosságával együtt. Árpád népének honfoglalásáról és Kárpát-medencebeli első századáról is elég bőségesen szólnak egykorú történeti források. *Bölcs Leó* (886-912) bizánci császár - aki éppen Álmos és Árpád korában jól ismerte a magyarokat, követségek útján összeköttetésben volt velük, hadi erejüket pedig maga is felhasználta - a honfoglalás idejében keletkezett „*Taktika*” című művében a *türköknek* nevezett magyarok hadviselésének módjáról ad számot. Így ír: „*A szkíta népeknek... mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak... általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök (értsd: magyarok - J. N. J.) népe fordít gondot hadirendre, amely hasonló náluk, s így a többi népnél nagyobb erővel bírják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak. ... Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használnak. Üldözetés közben azonban inkább íjukkal szerzik meg az előnyt.*”

A honfoglaló magyar könnyűlovasság, ha támadt, ezt egymást szabályos időközökben követő rohamhullámokban, széles arcvonalban tette. Kétféle rohama volt: az úgynevezett felpuhító támadás és a közelharc-roham. A felpuhító támadás egyetlen fegyvere a nagy horderejű íj volt. Az íjak alapanyaga valamely rugalmas fa (talán nagyjából részint nyír) volt. Halenyvvel ragasztották rá a csontmerevítéseket. Hogy az íjat és a nyilakat - az enyv miatt - az esőtől óvják, tegezekben tartották őket. A nyílhegyeket kovácsok készítették. Néhány száz métert vágatva egy lovas 4-6 nyilat tudott kilőni. (A lovakat irányítani nem kellett: kürtjelek alapján tájékozódtak.) Komoly harci eszköznek számított a IX. században, továbbá, a parittyá, a közelharcban pedig a szablya és a balta (ez utóbbit a bőrpáncél vagy bőrpajzs átütésére használták).

Honfoglalás kori történelmünk egyik, talán legfontosabb forrása Árpád magyarjairól Bölcs Leó fiának, *Bíborbanszületett Konstantin* császárnak (913-959) A birodalom kormányzásáról (*De administrando imperio*) írt munkája, aki értesüléseit az udvarában járt magyaroktól (Tormástól, Árpád unokájától és Bulcsutól), első kézből nyerte. Ő sorolja fel törzseinket: „*Első a kabaroknak ... előbb említett törzse, második a Nekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtgyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jeneh, hetedik Keri, nyolcadik Keszi*”. Ezek a nevek mind a mai napig élnek magyar földön a következő alakban: Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.

A bizánci források mellett igen becses tudósításokat kapunk az arab földrajzi szerzőktől, főként egy számánida földrajzírótól, a bokharai *Dzsaihánitól*, akinek a X. század elején keletkezett műve elveszett ugyan, de tudósításain alapulnak egy arab, egy perzsa és egy mór utazó, illetve földrajzi író munkái, így a három szövegből - *Ibn Ruszta* (930 körül), *Gardízi* (1050 táján) és az 1094-ben elhunyt *Al Bakri* tollából - helyre lehet állítani az eredetinek a tartalmát.

E mohamedán földrajzírók és utazók híradásai hitelesek, hiszen népünk közt járt kereskedők, követek jelentésein alapulnak. Ibn Ruszta a 930-as évek táján így ír az arab kereskedők üzletfeleiről, vásárlóiról: „...a magyarok szemrevaló, szép külsejű emberek, nagytestűek, vagyonszak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak... Az élébük menő bizánciakkal vásárt tartanak.” Ne feledjük el, hogy a vásárokon a módosabb vezető réteg fordult meg. Márpedig a vezérek példátlan mértékben fokozták megjelenésük pompáját. Jellemző erre az az adat, amikor a bajorok mesélték a Lech mezei csata után, hogy Lehel drága hadiöltözetének arany-ezüst díszéből három font nemesfémeket tudtak kiolvasztani...

Lássunk egy másik szemelvényt: „...a magyar pedig a türkök egy fajtája. Főnökük 20 000 lovassal vonul ki. Főnökük neve Künde (Kende). ... Bárhová is mennek, együtt utaznak egész rakományukkal és raktárukkal.” Az arab földrajzi írók tekintélyes, a nomád népekhez képest magasabb kultúrfokon álló, szántóföldekkel is rendelkező népnek írják le a magyart: „Sátraik vannak és együtt vonulnak a takarmánnyal, a sarjadó zöld füvel ... Sok szántóföldjük van. Hatalmuk kiterjed mindazokra a szlávokra, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint a foglyokat... A magyarok csinosak és jókinézésűek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.”

Anonymus szkíta (szittya) származásunkat és eredetünket vallotta 1200 körül írt nevezetes krónikájában. Az őseinknek tartott szkítákról a névtelen jegyző azt írja, hogy „nyusztprémbe és más vadállatok bőrébe öltöztek”. Szerinte eleink földet nem műveltek, „nem voltak mesterességgel készült házaik, csupán nemezből készült sátraik”. Húst, halat, tejet, mézet ettek és bőven volt fűszeres boruk. A korabeli kútfők és a honfoglalás kori régészeti leletek arra intenek, kezeljük óvatosabban, kritikusabban a századokkal később élt mesterek krónikáinak megállapításait. Több kutató egyetért abban, hogy *Anonymus* nem lehet felhasználni a honfoglalás kori állapotok rekonstruálására. Béla királyunk jegyzője meg sem kísérelte - mert nem is kísérelhette meg - a mai értelemben vett történelmi hűségre való törekvést. (Például az általa összeállított vezérnévsort már régen nem tekintik hitelesnek a kutatók, a honfoglalás útvonaláról rajzolt képe pedig ellentmond a más forrásokból rekonstruálható útiránynak.)

„Lovaikon szoktak járni, gondolkozni, álldogálni és beszélni. Gyermkeiket és szolgálkat nagy szorgalommal tanítják nyilazni. Természetük döllyfős, lázadozó, csalárd és szemtelen, hiszen ugyanazt a vadságot nevelik bele az asszonyokba, mint a férfiakba. Mindig hajlamosak idegenek elleni vagy otthoni felkelésre; természetből fogva hallgatagok, s készebbek a cselekvésre, mint a beszédre.” - Haragosan írta ezeket a sorokat a magyarokról *Regino* prümi apát, a IX-X. század fordulóján élt lotharingiai szerzetes - aki Világkrónikájában a 889. évnél számol be a magyarok megjelenéséről, akik azelőtt Szkítiában éltek -, mégis jó, hogy megtette. Így legalább tudjuk, milyenek voltak a könnyű lovaikon szélesebben rohanó, ellenállhatatlan nyílzáporokat ontó, útjukban mindent és mindenkit legázoló eleink. *Regino* szerint a magyarok szarújai ellen „nem lehet védekezni”. Ez a forrás gyűlölködő mendemondáknak is hitelt ad, mert írja szerint a magyarok „nem emberek, hanem vadállatok módjára élnek”.

Árnyaltabb a kép, ha hozzátesszük, hogy a honfoglaló magyarság már bizonyos elsősegélynyújtási ismereteket is hozott magával az őshazából, mert történetírók feljegyezték, hogy a magyarok - ellentétben más népekkel - az ellenség sebesültjeivel is törődtek, sebkezeléssel és ápolással megmentve azok életét. Őseink nyilván ismerték a gyógyfüvek hatását, a sebek gyógyításának sikerre vezető eljárásait és sok mindent, ami az orvosi mesterséghez tartozik. (*Orvos* szavunk megvolt honfoglalás előtti nyelvünkben is.) Sőt, eleink tisztában voltak a koponya megnyitásának tudományával és azt jó eredménnyel gyakorolták!

Külső megjelenésében a kis közepestől a magas termetűig mindenfajta ember megtalálható Árpád népében. Általában valamennyiükre jellemző volt a rövid, kerek fejkát. A férfiak borotválták koponyájukat, gyakori volt a szakáll. A szem- és hajszínt illetően a sorozatunk korábbi írásában már idézett népdalunk a jellemző: „se nem szőke, se nem barna az igazi magyar fajta.”

Árpád magyarjainak embertani megjelenése különbözött az itt talált avar kori népességtől, mert benne a törökös jelleg (turánid, pamíri és elő-ázsiai fajtajelleg) uralkodott; az ugoros magyarokhoz kapcsolható réteg (europoszibirid, kelet-balti és lappoid) még egyötödét sem alkotta a honfoglalóknak. A törökös jelleg általában a vezető rétegre, míg a többi inkább köznépünkre volt jellemző. *Lipták Pál* kutatásaiból tudjuk, hogy „A középréteg embertani képe a vezető rétegtől határozottan eltér”. Az embertan kutatója állítja, hogy Árpád magyarjainak vezető rétegén határozottan az ázsiai fajtajellegek uralkodnak (turánid és urali rassz), míg a harcosok inkább mediterrán, nordoid és pamíri jegyekkel jellemezhetők. Vagyis a honfoglalók népe kevert volt, több fajta nemzetiség élt egymás mellett vagy egymással már vegyűlten. Árpád magyarjainak vezető rétege az Ural, a Szaján és Pamír emberanyagát hozta a Kárpát-medencébe, de kisázsiai és balti elemekkel keverten.

Kevésbé ivódott be köztudatunkba, hogy Árpád magyarjainak nemcsak a megjelenése volt erősen törökös jellegű, hanem - egyebek közt - temetkezési szokásai is - a másvilágot az evilági lét tükörképének képzelték el, a halott asszonnyal vele temették kelengyjét is stb. -, műveltsége pedig sajátos iszlám színezetű műveltség. Azt az iszlám kultúrát hozták magukkal, amely a X. században jóval magasabb szintű volt, mint az elbarbárosodott nyugaté. Árpád magyarjainak életében és hitében sokkal nagyobb szerepet játszott az iszlám, mint eddig hittük!

Milyen lehetett a viselet? A ruhák a sírokban elporladtak, onnan csak fülbevalók, karperecek, gyűrűk, saruveretek, övek, tarsolyok, íjak, zablák, kantárok, nyergek és effélék kerültek elő. Tudjuk azonban, hogy a honfoglaló magyarság könnyen cserélhető és mosható fehérneműt viselt már a IX. században is - másutt a kontinensen csak évszázadokkal később kezdenek fehérneműt használni -, rendszeres heti fürdési alkalmuk a péntek volt. A nők fehérneműje lenvászonból készült, az ingre több rétegben borult még a felsőruházat. Szórványos feljegyzésekből következtetni lehet arra is, hogy hasított bőrmentét, vörös nyeregtakarót vagy zöld köpenyt, süveget viseltek. (Elképzelhető, hogy a prémes sapkának lecsapható fülvédője volt.) A sisak nemezből vagy bőrből lehetett, mint a régi keleti lovasoké. Többnyire színes viseletet hordtak. A női viselet vagy középen gombolódó volt, vagy féloldalas kaftánként zárult. A saru és a csizma mellett mindennapra bocskort hordtak, ezt általában tehénbőrből készítették, jól lábhoz állt és alkalmazkodott a talajhoz is.

A VIII-IX. században a sztyeppe népeknél az átlagos életkor 35-40 év körül mozgott, noha kivételesen akkor is akadtak 60 éves „matuzsálemek”.

V. Álmos fejedelem

A honfoglalás előkészítésében és lebonyolításában kiemelkedő szerepet játszó Álmos és Árpád fejedelem életét nem ismerjük annyira sem, mint a négyszáz évvel korábban uralkodó hun Attiláét. A honfoglaló fejedelemnek ugyan Álmos fia, Árpád tekinthető, de Álmos fejedelem volt az, aki a magyarokat a Kárpát-medencéig, a történelmi Magyarország határához elvezette, ahol aztán IX. századi eleink háromezerezer négyzetkilométert szálltak meg.

Az Árpádoknál büszkén őrzött családi hagyomány volt az Attilától való leszármazás tudata, a Turul nemzetséghez tartozás hite. Eredetmondájukat, a Turul-mondát a krónikások őrizték meg az utókor számára. Nekik köszönhetően „tudjuk”, hogy a nemzetség elsőszülöttének, Álmosnak az anyját, Emesét egy turul (a sas török neve) ejtette teherbe. (Ez a sasféle madár, mely a sólyomfélék családjába tartozik, az Árpádok totemállata: Árpád magyarjainak ötvösei a női mellkorongok szép rajzú domborművein is szerepeltették a sólymot. A Képes Krónikában sólyom van Attila és Árpád címerében. Az Árpádok eredetmondájában is a sólyom - „turul” - születik újjá Emese álmában.)

Álmos születéséhez gazdag mondani hagyomány, a Turul-mítosz fűződik. Az egyik monda szerint Álmos már teherben lévő anyjának, Emesének álmában égi küldetésű, állat alakú szellemős jelenik meg egy sasféle madár formájában. Ebből a jelenésből az anya tudomására jut, hogy rendkívüli képességű, az istenség erejében részesedő fiút hoz a világra, akit népe ezért uralkodójának ismer el, és akit mint „az Ég Fiát” szakrális, azaz szentnek kijáró tiszteletben részesít.

A megszületett gyermek azonban mégsem a csodás álomlátástól kapta nevét. Régebben mindkét fejedelem nevét óvónévként magyarázták, *Álmos* neve annyit jelentett volna: ‘a vásáron vett’, *Árpádé* pedig ‘árpaszemecske’, ami az asszonyok meddőség elleni szere volt. Szinte hihetetlen, hogy a nagyfejedelmek ilyen nevekkel éltek volna. Az újabb keletű magyarázatok szerint Álmos jelentése: ‘istentől kapott’, Árpádé pedig: ‘védelmező hős’. Tudni olyan értelmezésről is, hogy az Álmos köztörök szó, jelentése pedig valószínűleg ‘szerző, hódító’.

Álmos valódi családi viszonyai és születésének körülményei tehát a mondák világába vesznek. Annyi azért kibogozható-kikövetkeztethető, hogy Álmos végső fokon az Attila dinasztia-ból való *Kovrat* (605-665) legidősebb fiától, attól a *Bárbajántól* származott, aki a VII. század végén a kazár kagán uralma alá került népével, az onogur-szavir egyesülésben élő magyarok őseivel. Álmos apja, *Ügyek* 784-789 között születhetett, az uralkodása kezdetét pedig a 810-815 közötti időszakra teszik. Első konkrét adatunk Álmos apjáról az, hogy 810-820 között hadiállapotba kerül a bolgárokkal. *Ügyek* a rendelkezésre álló adatok tükrében átlagon felüli tehetségű és ambíciójú politikusnak mutatkozik. Szüksége is van erre a képességére, hiszen Levédia, ahova a magyarság a Volgán átkelve a Don, a Donyec és Azovi-tenger mentén nyugatra vándorolva került, a kazár birodalom fennhatósága alá tartozott. A kazár kagán egy fejedelmet bízott meg vezetésükkel; ez volt az isteni lénynek tekintett „főkirály”, a kende (kündü) - név szerint Levedi -, a kazár hatalom képviselője, ám a valóságos hatalmat a nép vezető rétegéből kiválasztott alkirály, a gyula - Álmos apja - tartotta a kezében, s ő intézte a hadügyeket is. A gyula tisztség tudvalevőleg a legfőbb hadvezér funkciójának felelt meg. A tisztségek nemzetségeken belül öröklődtek.

Álmos születési évszámát (819) Anonymus nem mindenben hiteles *Gesta Hungarorum*ából tudjuk, bár valószínű, hogy ez az adat megközelíti a valóságot. Az is kiderül a krónikákból, hogy a szülők hosszú időn át vártak a fiú megszületésére. Ha erre évszázadok múlva is

emlékeznek, a „hosszú idő” - véli némelyik kutató - legalábbis egy évtized lehetett, vagyis Ügyek nőülése a 810 körül (inkább előbb, mint később) valószínűsíthető. Az a tény, hogy a várva várt fiú születéséről 300 évvel később is tudnak a krónikák, mutatja, hogy a születés milyen mélyen belevésődött a népemlékezetbe, tehát Álmos születése országos esemény lehetett. Vagyis Ügyek akkor már jó ideje az egyik fejedelem, akinek családi életét figyelemmel kíséri a köznép.

Hogyan lett Ügyek fia, Álmos fejedelem?

A IX. század elején, 830 körül belháború rázta meg a kazár birodalmat. (Álmos ekkor még tizenéves fiú.) Ebben a küzdelemben a magyarok a központi hatalom ellen foglaltak állást, sőt befogadták és kabar néven törzsbe szervezték a leverte és menekülésre kényszerült „lázadókat”, a kabarokat. A IX. század közepe táján a magyar nép elszakadt a kazár fejedelemségtől és 840-850 körül - biztonsági okokból - nyugatabbra húzódott, útközben hun-türk szokás szerint „első” törzsként maga előtt küldve harcba a kazár birodalomból kiszakított és hódoltatott néptöredéket, a kabarokat. Így kerültek eleink a Dnyeper és Dnyeszter folyók vidékére, az Etelközbe.

Anonymus gestájának az a kijelentése, hogy Álmost éppen akkor választották meg, amikor régi hazájukból útra keltek, hogy az utat egyetlen, közös parancsoló alatt könnyebben tehessék meg, hihetőnek hangzik. Csakhogy - így némely történész - a kazár függéstől való szabadulás idején Álmos a legjobb esetben is még gyermekifjú volt, nem lehet tehát fejedelemmé választását közvetlenül összekapcsolni a függetlenség visszaszerzésével. Mások úgy tartják, „bár Álmos a kazár kagán támogatásával lett főfejedelem, ügyes politikával csakhamar függetlenítette magát a kazár hatalomtól, és önállósította népét. Belső hatalmát is megszilárdította a többi törzzsel kötött szövetség. Ennek lovas nomád szertartása a törzsfők vérenek egy edénybe csorgatása és kölcsönös megízlelése volt.” *Kristó Gyula* monográfiájából (*Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*) viszont az a feltevés olvasható ki, hogy a magyar és török nyelvű törzseket Levedi szervezte szövetséggé, aki - Kristó szerint - finnugor eredet volt ugyan, de házassággal megpecsételt szerződés kötötte a kazár birodalomhoz. A kazár kagán emelte kende rangra, azaz a szövetség szakrális uralkodójává tette. Egy besenyő támadás után Levedi népével menekülni kényszerült. Kazár példából tudjuk, hogy a főfejedelemnek életével kellett lakolnia azért, ha népét vereség vagy valamilyen természeti csapás - például szárazság vagy árvíz - sújtotta. A kende tehát, mivel veresége miatt halál fenyegette, lemondott rangjáról, s a török Álmost, „az Ég Fiát” ajánlotta szakrális királynak maga helyett. E hipotézis ellenzői szerint elképzelhetetlen, hogy egy szakrális uralkodó csak úgy leköszönjön méltóságáról. (Megint mások - *Györffy György, Képes Géza* - úgy vélik, a honfoglalás idején is Levedi leszármazottja, Kurszán volt a kende, s halála után emelték a gyula rangban lévő Árpádot szakrális fejedelemmé, megszüntetve a kettős fejedelemség addigi gyakorlatát.)

Akárhogyan esett is a dolog, annyi mindenképpen bizonyosra vehető, hogy a független életnek logikus következménye volt a fejedelmválasztás. Nem egy keresztény krónika is megemlíti, hogy a magyarok első, megválasztott fejedelme Álmos volt. A Zágrábi Krónika tömören ezt írta: „E népnek több vezére volt, de ezek közül végül is egyet választottak fejedelemmé, talán nemessége és erényei miatt, akit Álmosnak neveztek. Ezt követte a fejedelemségben fia, akit Árpádnak hívtak.” Álmos, valószínűsítik feltételezések, mint a kende névleges főnöksége mellett teljhatalmat szerző gyula kezdte meg emelkedését. A kende főhatalma akkor szűnt meg, amikor a kazár függés formálisan is véget ért, és amikor a magyar gyula méltóság viselője, Álmos került az első helyre.

Fejedelemmé választása idején, a 850-es évek második felében Álmos 35-38 éves férfi lehetett (más vélemény szerint „nem volt fiatal ember - negyvenedik évén túlhaladott -, amikor fejedelem lett”). Házasságáról krónikáinkban nincs semmi adat; némelyek valószínűsítik, hogy onogur asszonyt vett feleségül. Megint megoszlanak a vélemények az újdonsült fejedelem fiának korát illetően: „fia, Árpád nem volt több 15 esztendő gyermeknél” - „ekkor már fegyvert viselő, sereget vezető korban lehetett fia, Árpád” - „862-ben már Pannoniában hajtanak végre katonai akciókat. Ebben az időben Árpád már 20 éven felül van. Talán nem merész az a következtetés, hogy a katonai akciók megindulása 860-tól kezdve Árpád nagykorúságával függ össze” - „Álmos fejedelemsége legkésőbb 860 körül már létezhetett, sőt, trónörökös fia, Árpád is 882-ben már túl volt a harmincadik életévén” stb.

A függetlenség megteremtése után a fejedelem erős hatalmat épített ki (természetesen a törzsfők is rendelkeztek saját fegyveres kísérettel). Az uralkodásra nagyon is alkalmas Álmos megszerezte az uralmat a hét törzs szövetségébe tömörült magyarság felett és az Etelköznek nevezett új hazából egy még újabb felé, a Kárpát-medence felé vezette népét. A vándorlás hosszú ideig tartott. Ismeretes olyan vélemény is, hogy Álmos, útban az új haza felé, Kijev fejedelme is volt egy ideig. Apja, Ügyek ugyanis egyes adatok szerint (838-839 körül) várat épít Kijevben, nagyjából akkor, amikor népének elnevezése a számos nyelvben mindmáig élő „*ungar*”, „*hungar*” formában először kezd feltűnni az írott forrásokban. A Felső-Dnyepert és a Gyesznát egyaránt védő, ellenőrző építmény védelmét és irányítását tulajdon fiára, Álmosra bízta, aki az erődítések és vár elkészültekor „ideköltözik és itt is marad tíz évig”.

A Kárpát-medence elérése idején Álmos már öreg ember volt. Ha nem is hagyatkozunk Anonymus évszámára, azt bizonyosan tudjuk, hogy 894-ben már Álmos unokája, Levente is hadsereget vezetett, eszerint mindenképpen helyes, ha úgy ítéljük, hogy Álmos elérte, esetleg túl is haladta a hetvenedik életévét, amikor népe a Kárpátoknál megjelent. Az akkori átlag-életkorhoz képest igazán aggastyánnak számított.

Álmos halálának dátuma - 895 - valószínűbb, mint oka. Kései krónikáink szerint Erdélyben a honfoglalás előtt feláldozták. A Hóman-Szekfü-féle *Magyar Történet* honfoglalást taglaló fejezetében olvashatjuk, hogy „... a nagy vállalkozás előestéjén - régi szokás szerint - áldozattal fordultak istenükhöz s az ősök varázshatalmú szelleméhez. A nemzetségi totem, a szent turulmadár inkarnációjaként tisztelt öreg Álmost áldozták fel(!), hogy varázsereje, bölcsessége és bátorsága a földi béklyóktól szabadulva, fia lelkébe költözzék, s azt betöltve az ifjú fejedelmet képessé tegye nagy feladatának megoldására.” Napjaink történelemoktatásában így szerepel a lehetséges magyarázatok egyike: „Feltételezzük, hogy Álmost is azért ölték meg alattvalói Erdélyben, mert az etelközi verességgel bizonyítva látták azt, hogy szentként tisztelt uralkodójuk rosszul tartotta a kapcsolatot az égiekkel. Ezenkívül agg kora sem tette alkalmassá ennek a feladatnak a betöltésére, hiszen már hetvenéves aggastyán volt, közel a 40 esztendő uralkodási periódushoz. De Álmos megöletése más mozzanattal is magyarázható, így az emberáldozattal az új haza elfoglalásának küszöbén.”

A Zemplénben feltárt fejedelmi sírról sokáig azt vélték, hogy Álmos nagyfejedelmé. Ez azonban téves felfogás: amiképpen a szent fejedelem életében is elkülönült alattvalóitól, akképpen halálában is magányos maradt.

VI. Ki volt Árpád?

A kérdésben az őseink kiléte iránti kíváncsiság fogalmazódik meg. A vágy, hogy ismerjük népünk eredetét, tisztában legyünk a magyarság származásával, kiemelkedő személyiségeivel.

Vagyis: ki volt Árpád? Lexikonjaink, kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyanazt a keveset írják: „magyar fejedelem, Álmos fia, a honfoglaló törzsszövetség vezetője, a róla elnevezett uralkodóház alapítója. Nevéhez fűződik a magyarok honfoglalása”.

A honfoglaló magyarság fejedelme, a törzsszövetség nevét adó Magyar ~ Megyer törzs vezére az 1301-ig uralkodó Árpád-ház őse. Róla hívják Árpád-háznak a tőle származó magyar uralkodócsaládot, amelynek első tagjai fejedelmek voltak. (Itt jegyezzük meg, hogy az „Árpád-ház” elnevezés utólagos, XVIII. századi megjelölés, melyet a család ténylegesen soha nem viselt.)

A Kárpát-medencében végleges hazát teremtő hős férfiúról a hálás utókor települést, városrészt, hidat, utakat nevezett el. Művészi képzelet szülte alakját ugyan láthatjuk *Zala György* alkotásaként a millenniumi emlékművön éppúgy, mint *Munkácsy Mihály* Honfoglalás című festményén vagy olvashatjuk költeményekben. *Vörösmarty* óhaja, hogy „késő százak után méltán láttassa vezérlő / Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát”. *Adynál* „eltévedt lovas” a honalapító, *Tóth Árpád* „egy barna, halk lovasra” emlékezik. „Voltaképpen, ha mai régészeti ismereteinkkel nézzük ezeket a műveket, egyetlen négyzetcentiméterük sem hiteles” - hűti le lelkesedésünket a tudós (*László Gyula*) tárgyilagos ítélete.

Tovább ágaskodik tehát a kérdés: ki volt Árpád?

Árpád nemzetsége a Megyer törzsbe tartozott, bár akad kutató, aki úgy véli, a Nyék törzs népszerű kánja az, akit kazár módra pajzsra ültetnek. E felfogás képviselői szerint az ifjú Árpád 1860 körül - valószínűleg férfi utód hiányában - előbb anyja törzsének, a Nyéknek az irányítását vette át hosszú időre, majd: „Mikor Árpád 892-ben átveszi apja után a család ősi törzsének, a Megyernek a vezetését, a Nyék törzs vezetése elsőszülött fiára, Leventére száll. A honfoglalás támogató hadműveletét a második fronton - a 895. évi bolgár háborút - a Nyék törzs élén Levente vezeti, a horka, a kisebbik király, a család második számú törzsének feje. ... talán 907-ben, amikor Levente elsőszülöttje, Bogát teljes korát eléri, átveszi a törzs vezetését. (Bogát fia Bulcsu, aki majd Árpád egy másik dédunokájának, Tormásnak a társaságában jár Bizáncban.)”

A krónikák szerint Árpádot még Etelközben választották fejedelemmé a törzsfők, és pajzsos vállukra emelve mutatták meg a népnek. De ezzel együtt is keveset tudunk róla. Az Árpád család Attila ivadékának tartotta magát. Ám a mitikus korban nem léteztek még hitelesítő anyakönyvek, oklevelek vagy más dokumentumok. A távoli ősokról való hagyományok sem örözhettek meg hitelesen. Árpád nevével valójában egyetlen nyugati kútfőben sem találkozunk. Ezek a források a honfoglalás és kalandozás eseményeivel kapcsolatban Kurszán nevétől hangosak egészen 904-ig, amikor is a bajorok törbe csalva gyilkolták meg a külföldön kalandozó seregei élén jeleskedő magyar hadvezért: előbb egy lakomára invitálták, majd orvul lemészárolták. Árpád csak Kurszán halála után ragadta magához a kende méltóságot ennek székhelyével együtt.

E megállapítással azonban megint ingoványos területre tévedünk (mint még annyiszor milleszázadonkénti sorozatunkban). A tudomány álláspontja ugyanis a tekintetben sem egyértelmű, ki volt valójában Árpád: kende vagy gyula? (Ismerve a kazároktól „örökölt” kettős-

fejedelemség rendszerét, tudjuk, hogy a katonai hatalom nem a kende vagy kündü, hanem a gyula nevű méltóság kezében összpontosult.) Egyesek úgy gondolják, a honfoglalás hadműveleteit valószínűleg inkább Kurszán irányíthatta. Mások homlokegyenest az ellenkezőjét, vagyis hogy Árpád „A honfoglalás első szakaszában valószínűleg a nomád kettős királyságban Kurszán kende mellett a gyula tisztét viselte, amely a tényleges katonai hatalom birtoklását jelentette.” Györffy György elmélete szerint is Kurszán lett volna a főfejedelelem, Árpád pedig a végrehajtó hatalom. Az ellenérv: Kurszán semmiképpen sem lehetett „honfoglaló, szakrális főfejedelelem”, hiszen méltóságának szigorú elzártágában élt és még alattvalóival is ritkán „lakomázott”.

Egy újabb vélekedés szerint „Álmos rituális feláldozása után, úgy látszik, fia, Árpád lett a kende (kündü), míg a gyulai méltóságot továbbra is Levedi fia, Kurszán birtokolta”. De arról is olvashatni a honfoglalással foglalkozó bőséges szakirodalomban, lehet, hogy Álmosból a kazár kagánhoz hasonlatosan visszavonult, szakrális fejedelelem lett. De ebből csak az következik, hogy annál nagyobb hatalomhoz jutott fia, Árpád. Őt már egykorú, bizánci források is emlegetik még Álmos életében, 894-ben, a bolgár hadjáratnál kapcsolatban. Ekkor kitűnik, hogy Árpád is mint trónörökös saját fiával, Leventével együtt volt seregvezér. Élen járt tehát az alattvalók közül származó sereg vezéreivel maga a trónörökös, a főkirály fia is, hogy hadvezető képességét gyakorolja, és hogy a hatalmat a gyakorlatban is megtartsa a dinasztia számára. „Árpád élenjáró szerepe, melyet a krónikák is említenek mint családja kiváltságát, valójában erre a tényre: a megválasztott dinasztiák szakrális és ugyanakkor tényleges hatalmára figyelmeztet.”

Árpád korának viszonyai között nagy kulturáltságot és érzékenységet mutató férfiú volt. A honfoglalást előkészítő, Nyugat felé orientálódó diplomáciai és katonai akcióinak egyike, hogy 892-ben már Arnulf német király szövetségese. Ekkor hatolnak be először Álmos és Árpád hadai a Kárpát-medencébe, és a Duna bal partján haladva Nyitra vidékére vonulnak, segíteni Arnulfnak a morva Szvatopluk fejedeleme elleni hadjáratban. 894-ben a magyarok ismét járnak Pannóniában, tehát eléggé ismerik már a földet, melyet a következő évben véglegesen kezdenek megszállni.

Mint hadvezér Árpád 895-ben a Vereckei-hágón át bevonult a Kárpát-medencébe népével és seregével. A hadművelettel felérő akció történelmi jelentőségét ismerjük, a hadászati azonban annál kevésbé. Pedig a Don-kanyartól a Dnyeperig a törzseknek nagyjából négy-hatszáz kilométert kellett megtenniük, s mivel egy időben indultak, 3-4 heti út után szinte egy időben érték el a Dnyepert, amelyen az egyetlen biztonságos átkelőhely akkoriban Kijevnél volt, vagyis ott gyülekeztek. Néhány nap alatt 150-160 ezer ember és állatok százezrei zsúfolódtak össze a lassú - hosszú heteket igénylő - átkelés következtében, hely és legelő nélkül, olyan körülmények között, hogy akár egy kazár, akár egy besenyő támadás szörnyű katasztrófát jelenthetett volna. Az érkezőket tehát legeltetési szempontok szerint el kellett helyezni, köztük a rendet fenn kellett tartani, hátukat katonai fedezettel biztosítani, az átkelést technikailag-rendszertileg egységes irányítás alá vonni stb. Hozzávetőlegesen másfélszázezer - a Nyék törzsszel együtt kétszázezer - főnyi ember, asszony, gyermek és egymilliónyi állat átkelésének beosztása, lebonyolítása, a tömeg elhelyezése, ellátása, fegyelmezése és a legalább egy hónapig tartó átkelési manőver katonai biztosítása olyan feladat és teljesítmény volt, amelynek nagyságáról, rendkívüliségéről csak hivatásos katonatiszteknek lehet megközelítőleg tiszta fogalmuk.

Ez volt a honfoglalás kezdete. Árpádnak ez az élenjáró szerepe éppen a honfoglalásig tartott. 896-ban, a Kárpát-medencében népét letelepítve már ő foglalta el apja örökét, a „szent fejedelemség” trónját. Kivel ült rajta? Nem tudjuk, ki volt a felesége, illetve, hogy csak egy

felesége volt-e. Öt fiáról (*Levente, Tarhos, Üllő, Jutas és Solt ~ Zolta*) tudunk. Az idősebb gyermekek, úgy látszik, már korábban elhaltak, mint apjuk. Hármuk - Tarhos, Üllő és Jutas - nevét csak a Bizáncban járt magyar követek elbeszélése, elsősorban a Konstantin császárral beszélő Tormás tartotta fenn, aki Tarhosnak Tevel nevű fiától származó unokája volt. (Vezetésével kezdődtek a kalandozó hadjáratok.)

A krónikás hagyomány szerint a fejedelmi trón Árpád 907-ben bekövetkezett halála után legifjabb, Solt~Zolta nevű fiára maradt, aki ebben az időben még gyermek volt (907-től 947-ig uralkodott). 950 táján Árpád unokái közül már egyik sem élt. Mindez kedvező alkalmul kínálkozott az alattvalók számára arra, hogy méltóságaik megerősödjének és a központi hatalom kárára többé-kevésbé függetlenüljenek. A Kárpát-medencét elfoglaló és abban nagyfejedelmi hatalommal berendezkedő Árpád nagyságát igazolja, hogy halála után ivadéakai (Zolta után Taksony 947-től 970-ig) hosszú ideig nem rendelkeztek olyan személyes tekintéllyel, mellyel a még egészen eggyé nem vált nép irányítását tovább vihették volna. Egészen Taksony fiának, Géza fejedelemnek a fellépéséig minden jel arra mutat a magyar történelemben, hogy a Kárpát-medencében a dinasztíának már csak névleges uralma alatt élő nép, melynek sem nyelve, sem eredete nem volt egységes, ugyanúgy a szétesés felé közeledett, mint egykor Attila nagy birodalma.

Miután az új haza határait megszilárdította és véglegessé tette - Anonymus szavaival - „*Urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád elköltözött e világból, kit is tisztességesen temettek el egy kis patak fölött, mely kőmederben folyik alá Attila király városába...*” A Magyar Életrajzi Lexikon szócikke szerint „az Óbudára folyó patakmeder forrása fölé temették el, ahol kereszténnyé lett utódai a Fehéregyháza nevű templomot építették”. Történészek és régészek a 18. század óta keresik a sírját - mindmáig eredménytelenül.

VII.

A Kárpát-medence birtokbavétele

Hogyan került hazánk „füve, homokja és vize” Árpád hatalmába?

„A honfoglalás hosszabb folyamat - olvasható az 1981-ben kiadott magyar történeti kronológiában. - Eseménytörténetét, a Kárpát-medence területének megszállását ma még nem tudjuk hitelesen ábrázolni. Annyi azonban valószínű, hogy 896-ban az északkeleti Vereckei-hágón át és kisebb részben az Al-Duna vonalán ment végbe a honfoglaló magyarság benyomulása a Kárpát-medencébe.”

Itt hadd említsük meg, hogy a krónikák és a tudomány világában különböző felfogások a honfoglaláshoz más-más évszámokat rendelnek mint időpontot. A Képes Krónika 677-re, *Kézai Simon* pedig 700-ra teszi a honfoglalást. Van kutató - *Csallány Dezső* -, aki az 568-as avar honfoglalást tartja első honfoglalásunknak. *László Gyula* véleménye szerint őseink két hullámban érkeztek a Kárpát-medencébe: előbb az onogurok 7. századi szétraajzása idején, később pedig a 9. század végén, Árpád vezérletével, amikor is a honfoglaló fejedelem katonanépe már földműves-állattenyésztő onogur-magyarokat talált itt (az állattenyésztők főként ázsiaiak voltak). Jól megférhettek egymással, a temetőkből sejthető, hogy az újonnan jöttek az avarokat fegyveres szolgálatra fogták. A két ág egységes nemzetté fonódott össze, s az új évezred küszöbén erős, nyugati mintájú királyságot alkotott. *László* professzor „kettős honfoglalás” néven ismertté vált teóriája szerint a kései avarok voltaképpen a magyar honfoglalás első nagy csoportját jelentették. A nagyjából 670 után beáramló nép jelvénye a griff

volt meg az inda, erről nevezik őket a griffes-indások népének. (Ez sem volt egységes nép, a két jelkép egyúttal kétféle származást jelölt: a griffesek Belső-Ázsiából, az indások a Volga partjáról származhattak; a volgaiak éppen arról a területről, ahol a magyar nép kialakult.) A Nesztor Krónika néven ismert orosz őskrónika megemlékezik a magyarok kétszeri honfoglalásáról: először jöttek a fehér ugorok a VII. században, az avarok idejében, aztán a fekete ugorok, Oleg idejében.

Az 1100 évvel ezelőtti események csúcspontját illetően történészeink egyik csoportja (*Hóman, Pauler, Györffy, Fodor, Czeglédy, László Gyula* stb.) 895-re voksol, míg mások (*Vámbéry, Karácsonyi, Salamon, Bartha, Ligeti, Deér* stb.) 896-ra. *Fodor István* írja: „A különböző történeti kútfők összehasonlító vizsgálatából levont történetírói következtetések közül Pauler Gyuláé volt a legmeggyőzőbb, aki 895 őszére tette a magyar történelem e fontos eseményének időpontját. Ezt a felfogást tette magáévá a magyar Országgyűlés is, és az 1892-es II. törvénycikk az ezredéves ünnepek megrendezését 1895-re irányozta elő. ‘Ezt csak később tették át oportunitási okokból 896-ra’ - amint később Pauler írta, azaz: a nagyszabású munkálatok elhúzódása miatt. A millenniumi ünnepek évének is bizonyára nagy szerepe volt abban, hogy a magyar közvéleményben - és a tankönyvekben - később a 896-os évszám rögzült.”

„Minden adat arra vall - olvashatjuk *Götz László* Keleten kél a nap című munkájában -, hogy az etelközi szállások népe már 895 tavaszán, Árpád derékhada nyomán megindult az új haza felé, azaz a honfoglalás előre megtervezett vállalkozás volt. Árpád fősege Levente bolgár hadjáratával egyidejűleg támadta meg az erdélyi és tiszántúli bolgár tartományokat.” A balkáni hadjáratot két magyar lovashadosztály, 10-12 000 harcos, legfeljebb tizenötezer ember hajtja végre. Amennyiben ez az adatokból kikövetkeztethető, a Jenő hadosztály működési területe a Duna déli, tehát jobb partja, a Nyék hadosztályé pedig a folyó északi, tehát bal partja.

Az Etelközben megalakult törzsszövetség körülbelül 50-60 ezer fős hadsereggel rendelkezett. (A fegyverre fogható férfitelakosság aránya minden korban és minden társadalomban általában 20 százalék.) A honfoglaló magyarság *Hóman Bálint* szerint körülbelül félmillió fő, mások szerint 350-400 ezer lélek. Ez körülbelül 60-70 ezer 19-40 év közötti fegyveres. Látszólag nem sok. Csakhogy ez a szervezett embermennyiség a 9. században akkora tömeg, amekkora Európában a bizánci és a frank-római császárságot leszámítva, az Uráltól az Atlanti-óceánig terjedő tízmillió négyzetkilométeren - ahol összesen legfeljebb 9-10 millióan élnek - mindössze négy van: az úz-besenyő törzsszövetség, a kazár birodalom, a bolgár birodalom és a magyar törzsszövetség.

Ez utóbbinak új hazát keresése előre megtervezett és hosszan előkészített akciója volt. Erre lehet következtetni eleinknek a Kárpát-medence térségébe irányuló hadjárataiból. 870-880 között a Volga és a Dnyeper között vannak, szállásaik központja inkább a Volgához esett közelebb. De 881-ben a magyarok és kabarok serege Szvatopluk morva fejedelem oldalán Bécs alatt harcol a frankok ellen. (Ugyanez a Nyitrán élő Szvatopluk 883-884-ben két hadjáratban elpusztítja Pannóniát.) A következő hadjárat évszáma 885. Hét évvel később, 892-ben a magyarok Arnulf keleti frank király szövetségeseként viselnek háborút Szvatopluk morva fejedelem ellen. Hadjáratot vezettek, továbbá, 894-ben is. Van kutató, aki szerint „ez a nagyobb arányú pannoniai hadjárat már a honfoglalásnak integráns része (katonai műszóval felderítésnek is mondhatnánk)”. A nagyszabású katonai akciók sűrűsödése mindenestre arra vall, hogy ezek immár előkészítő-felderítő műveletei is a tervezett ötödiknek, a betetőzésnek. Ez magyarázza a honfoglaláskor tanúsított meglepő helyszín- és terepismeretet - mai szemmel nézve az a földrajzi tájékozottság, amely a honfoglaló magyarságot jellemzi, valóban

bámulatos -, amihez természetesen a csatlakozott avarok is hozzásegítették a jövevényeket. A terület földrajzi és politikai értelemben vett felderítése ugyanis a helyben lakó és barátságos avar népelem beszámítása és felhasználása nélkül jószerivel elképzelhetetlen lett volna. Velük Árpád - alapjában véve már 862 óta - állandóan fenntartja az érintkezést. Segítségükkel a hadjáratok között - békés úton - részletes adatszerzés folyik évtizedeken keresztül.

Él olyan nézet, hogy a besenyők által Árpád népére mért vereség - a magyarok Etelközben maradt családjait teljesen kiirtották volna a besenyők - indította volna el a honfoglalást és hogy Árpád magyarjai e feltevések szerint nők, gyermekek, öregek nélkül, üzött vadként, a besenyők elől menekülve érkeztek volna el az új haza határára. Ebben a hitben fogantak *Illyés Gyula* Árpád című versének alábbi sorai is: „...*Alig volt nő. Alig egy csacsogó száj. / A bosszúállás nem kegyelmezett. / Vének se voltak. Minden elveszett... Egy csapat özvegy férfi s egy sereg / Árva siheder, ez volt a magyarság?*” hadsereg szállta volna meg hazánkat.

E feltevéssel kapcsolatban három megjegyzést kell tennünk. 1.: krónikáink a besenyő vereségről említést se tesznek. 2.: Egy vert sereg csapatai néhány év múlva nemigen tarthatták volna rettegésben fél Európát. 3.: Ha csak férfiak érkeztek volna - olyan nagy lélekszámú szlávságot találva itt, mint ahogyan eddig vélték -, akkor minden bizonnyal a Kárpát-medencében talált asszonyokkal alapítottak volna új családot, és az utódok, vagyis mi ma valamennyien, anyanyelvünket - az anyák nyelvét -, azaz valamilyen szláv idiómát beszélnénk. Azaz ha Árpád népe szláv asszonyokkal állt volna össze, akkor nyelvünk „villámgyorsan”, azaz egy-két nemzedék leforgása alatt átváltott volna valamelyik szláv nyelvre. A honfoglalás kori temetők - amelyekben a nők-férfiak aránya nagyjából azonos -, szintén ellentmondanak ennek a feltevésnek. Cáfolja a felfogást a honfoglalók régészeti hagyatéka, a feltárt sírokban nyugvó nők ugyanis ugyanahhoz a népességhez tartoztak, mint férjeik. Honfoglalás kori temetőinkben semmi nyoma sincs annak, hogy asszonyainkat, öregjeinket megsemmisítették, elrabolták volna a besenyők.

Besenyő támadás ide vagy oda, az előzetes, jól meggondolt és megtervezett pannóniai felderítő hadjáratokból is látható, hogy Álmos és Árpád alighanem már előre elhatározták a Kárpát-medence elfoglalását. A besenyő támadás, ha volt, csak a végső lökést adhatta meg: a terv talán valamivel előbb valósult meg, mint hitték.

Hogyan értek a honfoglalók a Kárpát-medencébe?

894 őszén törzsszövetségi tanácskozás, utána nagy sürgés-forgás, készülődés a törzseknél mindenfelé. 1500-1800 kilométeres vándorút előtt állnak, amelynek menetideje az elkerülhetetlen pihenőkkel és folyóátkelésekkel legalább négy hónap. Miért? A málha nélküli könnyűlovasság ugyan naponta 100-120 kilométer megtételére volt képes, de csordákkal és ökrösszekereken csak napi 20-25 kilométert lehetett megtenni, hiszen az állatoknak rendszeresen legelniük kellett.

A többhónapos vándorlás óhatatlanul azt is jelenti, hogy egy évi termés kiesik, vagyis minden tárolható élelmiszert tárolni és szállítani kell: húst konzerválni, lisztet előre beőrlölni és a többi. A négyhónapos utazás, majd az azt követő sürgős őszi munkák idejére - tehát egy kerek esztendőre- só kell (félmillió ember egy évi sószükséglete tízezer mázsa), hiszen a sóbeszerzést az új hazában előbb meg kell majd szervezni, márpedig az emberi szervezetnek a levegő meg a víz után következő legfontosabb szükséglete a só, amely nélkül tömeges megbetegedés következne be. Vagyis járműveket kell javítani és újakat készíteni, a csordákat, nyájakat, méneseket összevonni, rideg lovakat és ökröket betörni. Már a tél folyamán el kell csomagolni minden nélkülözhetőt és minden becsomagolható, hogy a tavaszi felkerekedés - indulni csak a tavaszi esőzések végén, május elején lehetett - olyan gyorsan történhessék, amilyen gyorsan

csak lehet. Az új hazába érkezés után ugyanis legalább egy hónapra van szükség a közeli télre való felkészülésre. Szét kell osztani a legelőket, gondoskodni kell a télre tüzelőanyagról, el kell végezni minden őszi munkát a következő esztendőre stb., vagyis a törzseknek, ha nem akarják éhínségnek kitenni magukat, legkésőbb szeptember közepére el kell érniük „rendeltetési helyüket”. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a tavaszi talajfelszáradás kezdetén azonnal indulnak.

A harcosoknak is rendbe kellett tenniük a felszerelésüket. Ki kellett építeni egy hadszervezetet, hiszen ez az első, mind a hét törzsre kiterjedő hadivállalkozása a fiatal törzsszövetségnek. S mindezt egyetlen tél folyamán! Félmillió tömeg elindítása, négyhónapos mozgatása, hét autonóm törzs egységes irányítása, ellátása, biztosítása, végül elhelyezése akkora feladat, hogy felkészületlen felkerekedésről, fejvesztve menekülésről aligha beszélhetünk.

A Kárpát-medencébe induló törzsek gyülekezési helye Kijev régiójában volt, lévén akkoriban itt az egyetlen átkelőhely a Dnyeperen. Meg itt volt a Megyer törzs főhadiszállása, az etelközi magyarság súlypontja. Árpád valószínűleg Kijevből irányította - minden bizonnyal felhasználva ehhez intelligenciáját és saját törzsének katonai erejét egyaránt - a többiek átkelését. Az első onogur törzs, amely Kijevnél a többieket valószínűleg hetekkel megelőzve a túlsó partra került, a Nyék törzs, amely azelőtt is a legnyugatibb, előretolt törzs volt. Az átkelés - a honfoglalás főpróbája - sikerült.

A Kárpát-medence birtokbavétele - nem egyik napról a másikra zajló, jól datálható esemény, hanem hosszan tartó folyamat - a katonai ismeretek és a hadvezetési képességek tekintetében is mesterien megszervezett és fölényes biztonsággal végrehajtott művelet volt, amely jól átgondolt stratégiai terven alapult. (A honfoglaló magyarok - mint a későbbi nyugati hadjáratok is igazolják - haditaktikában és hadászatanban messze a nyugat-európai népek felett álltak.) A „megfontolt és vitéz” Árpád nagyfejedelem alattvalóival néhány év alatt megszállta az új haza területét. Már abban az esztendőben, amikor átkeltek a Vereckei-hágón, szeptember végére a törzsek rendben szétoszlottak kijelölt helyeikre. A törzsi gyepüket megegyezéssel jelölték ki. Aztán vágni kezdik a kövér másodfüvet, gyűjteni kezdik mindenfelé a tüzelőt a közelítő télre. A sátrak körül füzérekben szárad a gomba meg a vadgyümölcs, az otthonok belsejében fokozatosan a megszokott helyére kerül minden. Asszony, férfi, gyermek boldogan nyújtózik a többhónapos törődés után a megszokott fekhelyen. Nem is sejtve, hogy az új hazában immár a véglegesre is ráleltek.

VIII. LETELEPEDÉS

A Kárpát-medencének nagy volt az ázsiója a honfoglalást megelőző korokban is. A termékeny, vizekben és ásványokban - főleg aranyban - gazdag földre sokszor áhítoztak keletről nyugatra tartó nomád törzsszövetségek, hiszen a terület keletről jó védelmet kapott a Kárpátok hegyvonulatától, nyugat és dél felé viszont megfelelő nyílt terepet nyújtott a zsákmányszerző portyákhoz. A szkíták, szarmaták, hunok, avarok, onogurok, bolgárok és a későbbi sztyeppei népek (besenyők, úzok, kunok stb.) Kárpát-medencei betelepődése azért is „törvényszerű”, mert nyugat felé hazánk az utolsó ligetes sztyeppei sziget, amely nagyjából megfelel előbbi, dél-oroszországi szállásaiknak.

A honfoglaló magyarság életmódja az erdős sztyepp és a sztyepp átmeneti területsávjához kötődött. Elsősorban illet keresett tehát új hazájában is, hogy korábbi, megszokott életvitelét folytathassa. Milyen képet festett akkor az ország? Mivel a térszinformák együttese, a táj egy-két évszázad alatt nem változik lényegesen, bizvást hagyatkozhatunk *Freisingi Ottó* püspök leírására, aki 1147-ben ilyennek látta hazánkat: „...*belsejében nagy kiterjedésű síkság, melyet jeles folyók és vizek öntöznek. Erdőkben felette gazdag, erdei tele vannak a vadaknak mindenféle fajtájával, és felületének szépsége éppen olyan bájos, mint amilyen dús földjének termékenysége...*” Amikor Árpád megáll Ung váránál - Béla királyunk egykori jegyzője, Anonymus szerint - „*a vezér és övéi látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét, meg azt, hogy milyen gazdag hal van a Tisza meg a Bodrog folyamokban, s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették... A földet Árpád csak azután foglalta el, miután Salán fejedelemtől két korszót tele a Duna vizével, egy nyalábot Alpár homokjának fűvéből megkapott...*” (Gesta Hungarorum). Az idézeteket más forrásokkal egybevetve azt mondhatjuk, a kiszemelt föld fekete, kövér és termékeny, csekély munkával is bő termést hoz létre, a kövér és terjedelmes legelők sok ezer lovat, ökröt, juhot és kecskét táplálnak. A középkorban szinte közmondás volt, hogy „a Tiszának fele víz, fele pedig hal”.

Nem csoda hát, ha a Kárpát-medence régi és új gazdái szinte egymásnak adták a képzeletbeli kilincset: a germánok uralmának *Baján* kagán avar lovasai vetettek véget. Az avarokkal együtt - pontosabban, bevonulásukat évtizedekkel követve - jelentek meg az első szláv közösségek, Erdély területén ugyanúgy, mint az avar birodalom más peremvidékén. 804-ben *Krum* bolgár kán seregei véget vetnek a tiszántúli avar uralomnak is; Belgrád, Csongrád, Nógrád talán a IX. századi bolgár érdekszféra határvárait jelentik. A honfoglalást megelőző korszak a bolgár uralom időszaka, a bolgár hódítás azonban nem jelentette az avar népesség kiirtását. Az avarok a honfoglaláskor már 90 éve élnek a mai Nógrád, Borsod, Heves, Abaúj, Zemplén, Ung, Sáros, Máramaros vidékén, a környező szlávok „*polovcoknak*” nevezik őket. Bors, Aba, Örösúr és társaik avar nemzetségek voltak. Ősi településeink közül Miskolc, Kassa, Eger, Esztergom, Győr, Fehérvár, Csanád, Buda, Veszprém, Gyulafehérvár, Szeged, Kikinda még részben avar.

A Vereckei hágón, Erdély szorosain és a déli végeken betelepülő Árpád népe tehát korántsem lakatlan területet foglalt el. A már itt élők közül a legnagyobb tömeget az onogur-magyarok képviselték, a területen szétszórta kisebb-nagyobb török települések is voltak. A nagy tömegű onogurságon kívül számot kell vetnünk azzal, hogy hazánk területe a IX. században három hatalom érdekköréhez tartozott. A Duna a frank birodalom határfolyója lett, bár újabb kutatások szerint csak a Dunántúl nyugati fele volt a keleti frank birodalom része, vagyis ez az uralom nem terjedt ki a Duna vonaláig, mint régebben gondolták. Fent, északon - Nyitra központtal - a morvák uralkodtak. A bolgár hódítás talán elért kelet felől a Duna vonaláig, magába foglalva Erdélyt egészen a Tiszáig. Erdélyben a székelyek mellett a karluk-török bulakok (blakok) éltek és a peremeken, a Kárpátokban pásztorkodó és földműves szláv népek a magyarok betelepődése előtt, akiket részben ők, részben pedig a jóval később érkező szászok, illetve - a XII. századnál nem korábban betelepülő - románok olvasztottak maguk közé. Téves az a felfogás, mely szerint Árpád népe csak szlávokat talált volna a Kárpát-medencében. Régészek a Kárpát-medence belsejében alig-alig találtak szlávnak minősíthető emlékeket.

Honfoglaló ősünk máig tisztázatlan útvonalon, de minden bizonnyal két irányból léphették át majdani hazájuk területét: a fejedelmi sereg északkeletről, a Vereckei-hágón át vonult be, míg egy másik seregrész Erdélybe nyomult. A IX-X. század fordulójától kezdve egyszerre kezdődik el a honfoglalók különböző rétegeinek megtelepedése.

Hogyan helyezkedtek el a honfoglaló törzsek a letelepüléskor hazánk területén? Az utóbbi másfél évszázadban sok kiváló magyar történész törte a fejét ezen. Fogas kérdés, annál is inkább, mert kútfőink, sajnos, nem árulják el, melyik vezér melyik törzs élén állt. A magyar krónikák egy szót sem tudnak törzseinkről, csupán a hét honfoglaló „kapitányról” beszélnek. Annyit talán tudunk, hogy *Huba* vezérlete alatt állt a Kéri törzs, míg a Tarján törzset *Onđ*, a Jenőt *Tas*, a Keszit pedig *Töhötöm (Tétény)* vezette. Így csupán törzsneveinkből alakult helyneveink alapján következtethetünk a törzsek lakóhelyére. Nem úgy azonban, ahogy a laikus gondolná.

Az egyes törzsnevek nem egy csoportban-bokorban tanúskodnak a térképen, hanem - Erdélytől a nyugati végeig és északról délig - szétszórtan találhatók. Ahol egy törzsnévből alakult helynév - például Tarján, Keszi stb. - van, ott *nem* volt a had eredeti szálláshelye. Azért látszik bizonyosnak, hogy a törzs nem azon a területen élt, ahol szétszórtan megtalálható a neve, mert nem lett volna értelme ott településnevet adni, ahol mindenki annak a törzsnek volt a tagja. *Bárczi Géza* szellemes okfejtéssel támasztja alá ezt a fajta gondolkodást: „*Nyék* község csak olyan területen keletkezhetett kirajzás vagy település útján, ahol a *Nyék*-beliek nem voltak őstelepések, ellenkező esetben ugyanis miért nevezték volna őket *nyékiek*-nek, ha a környéken mindenki az volt?” Így válik érthetővé, hogyan fordul elő egymástól viszonylag távol is ugyanaz a törzsnév (például a Nógrád megyei *Karancskeszi* vagy a Zala megyei *Gyulakeszi*).

Miután hazánkban az erdős sztyepp a Kárpát-medence belsejének - viszonylag és periodikusan - száraz, lösszel, homokkal fedett területeire terjed ki, a magyarság első szállásterületei is túlnyomórészt egybeesnek ezekkel az üledékkal borított felszínekkel. De ezen túlmenően megszállták a honfoglalók a peremi alacsony hegységek és dombságok világos, ligetes, tisztásokkal tagolt völgyes zónájának jó részét is - nagyjából a bükkerdők sávjáig -, mert erdőirtás és égetés révén állataiknak legelőt, gabonatermelésükhöz szántóföldet tudtak ott kialakítani, sőt, a folyók mentén feljebb is kúszott a település. (Itt jegyezzük meg, hogy a honfoglaló magyarok temetői kivétel nélkül homokos területen vannak.)

A letelepedést illetően másik támpontunk, hogy Árpád népei szigorú államalakulatban éltek, szállásterületükön szigorú rend szerint szálltak meg. Árpád fiai közül a fiatalabbak apjuk szállásától balra, az idősebbek pedig jobb oldalra telepedtek. Árpád magyarjainak települése elsősorban a vízjárta homokos partokat, a folyók árterét kereste, míg az onogurok, illetve a kései avarok az agyagos talajú területeket. Így például a Bodroghöz és Hódmezővásárhely környékén Árpád magyarjai a szigetközökbe telepedtek, míg ugyanott a kései avarok a nyílt pusztaságokat szállták meg. (A kései avar korban a Duna-Tisza köze volt a fejedelmi szálláshely.) Bár Árpád népének uralkodó osztálya és lovashadserege feltehetően török volt, szállásterületük helynevei azonban nagyrészt magyarok. (A honfoglalást követő alapítások még a kereszténység felvétele előtti időkből: *Solt, Kál, Szolnok, Tarján, Keve, Tur, Nagyvárad, Tarcal, Abasár, Heves, Gyöngyös, Üllő, Jutas, Káta, Doboka, Bonyhád, Kálló, Salgótarján, Megyer* és még nagyon-nagyon hosszan lehetne folytatni a sort.)

Egyes faluneveinkben mind a mai napig él a törzsek neve. A törzsneveinkből származó faluneveinkről készült számvetés szerint nagyjából egyforma számban maradtak reánk *Kabar, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, kér, Keszi*, tehát a *Megyer* név nem játszik kiemelkedő szerepet. Mégis, hogy történt, hogy a Megyer után magyarnak nevezzük magunkat, ezt nem tudjuk. Az elmélet, hogy ez lett volna a vezértörzsünk, nagyon is lehetséges. Van továbbá három településnevünk, amely bizonyosan nép- vagy törzsnév volt, és faluneveinkben ugyanolyan szétszórtan jelenik meg, mint az ismert törzsnevek. Ezek: *Tárkány, Varsány* és *Székely*.

„E három törzzsel tíz törzsre egészül ki a honfoglalók népe, s nyilván nem véletlen, hogy az onogur név (tíz törzset jelent törökül) is tíz törzsről vall” - írja *László Gyula*.

A Megyer törzs, amelybe Árpád nemzetsége is tartozott és amely a hét szövetkező törzs között feltehetőleg a leggazdagabb és legerősebb, az ország kellős közepét foglalta el: Fejér, Tolna, Veszprém, továbbá a későbbi Pest megye, a Balaton déli partja, a Bodrog vidéke és a Tisza középső folyása táját ülte meg. Árpád a dunai síkságon ütött szállást. Hun szokás szerint az ő szálláshelyét is Fehérvárnak nevezték. (A hely, ahol megtelepedett, különlegessé, szakrálissá, majd a keresztény korban, amikor a törzsi szervezet tudata már elhalványult, és amikor Fehérvár jelentőségét egy keresztény értelemben „szent” Árpád-ivadék, István fokozta, királyi törvénytörő és temetkező helyévé vált.) A nomád törzsszövetségeknél általában a törzsek körbeölelték a fejedelmi törzs szállásterületét. Az elfoglalt területeket megerősített hatalmas földvárakkal védték minden irányból a természetes átjárók mentén.

A Keszi törzs a honfoglalás után az erdélyi részekre telepszik le, az onogurság legközvetlenebb rokonait jelentő „székelyek” között, akik a hagyomány szerint „hét emberöltővel a magyar honfoglalás előtt” vándoroltak a Kárpát-medencébe. Míg a keleti határt a gyula törzse, a Keszi védi, a nyugati határ déli szakaszára - Győr központtal - a Nyék, északi szakaszára pedig a Kéri kerül. Az északi határt az avar csatlakozottak védik. Csak a déli határra kerül szabir törzs (Jenő), az is csak azért, mert oda nem jut csatlakozott. Olvashatni azonban a szakirodalomban ilyet is: „A Keszi és a Jenő törzs eredeti elhelyezkedését nem ismerjük (mivel a Keszi törzs legsűrűbb kirajzását az eredeti szállásterületéhez közel eső vidékre bocsátotta, a törzset a Fertőnél és a Szigetköz, Rábaköz táján kellene keresnünk)”, illetve: „A Nyék törzs első, Tisza-Maros vidéki telephelyét majd csak 900 után cseréli fel végleges dél-dunántúli (Somogy, Zala, Vas) szállásvidékével, talán 907-ben, amikor Levente elsőszülöttje, Bogát teljes korát eléri s átveszi a törzs vezetését”. A Kürt(gyarmat) törzs a Dráva-torkolat tájékán települt le, szállása a Duna másik partjára is áttért. Bács tájékán a Gyarmat-törzsből kirajzó telepét találjuk.

A IX-X. században a magyar uralkodók és főemberek, valamint önálló családtagjaik országszerte felváltva hol téli, hol pedig nyári udvarhelyeinek tartózkodtak, s a két település között rendszerint vízi utak (folyók) mentén közlekedtek. Ezek helyét általában a főemberek nevéből képzett helynevek árulják el. Az olyan nevek, mint *Üllő*, *Fajsz*, *Jutas*, *Szabolcs* stb. nemcsak az egyes vezéreket, hanem ezeknek házanépét, udvarát, nemzetségét, valamint szálláshelyeiket is jelölték.

IX.

Őseink étkei - étkeink ősei

A terített asztalnál nemigen tűnődünk el azon, mióta eszünk kenyeret, mit használtunk előbb: kést-e vagy villát, illetve, hogy melyik a régebbi gyümölcs: a meggy-e vagy az alma. Ha azonban nyelvünket vallatóra fogjuk, sok érdekeset megtudhatunk őseink étkeiről - étkeink őseiről is tehát.

A honfoglalás kori táplálkozásban bizonyos finnugor kori örökség nyomai is kimutathatók, ha másként nem, de legalábbis az elnevezésekben (*fazék*, *köles*, *vaj*, *kenyér*, *főz*, *forr*, *süt*, *eszik*, *iszik* stb.). Igaz azonban, hogy a táplálkozás szókincsében 896 táján nem minden azt jelentette, amit ma. Például a korai ősspermi alapnyelvből származó *kenyér* szavunk inkább ‘darakása,

derce, lepény' lehetett, a *vaj* pedig általában 'zsiradék', míg a *szesz* 'szag, pára' jelentésben volt használatos.

A lovasnomád sztyepei népek ételei között a növényi eredetűek éppúgy helyet kaptak, mint a húsnemű. Az előbbieket gyűjtögetéssel szerzett alapanyaga inkább csak kiegészítő tápláléknak számított. Az utóbbinak hosszabb időn keresztül történő eltartása viszont sok nehézséget okozott. A halat szárították vagy füstölték, a jószág sózott húsát apró darabokra vágva kifőzték, majd két-három napig szikkasztották. Az így nyert eledelt aztán zsákba önthették és vándorlásaikra magukkal vihették. Ez a táplálkozási forma sokáig fennmaradt: egy olasz krónikás még a XIV. században is feljegyezhetette, hogy Nagy Lajos király itáliai hadjáratai során a magyar vitézek tarisznyájukban tartott szárított húsdarabokkal táplálkoztak... Itt említjük meg, hogy a honfoglalás utáni időkben az egész középkoron át általánosan fogyasztották a ló húsát, s ez a szokás egyes néprétegekben egészen a múlt századig élt.

Számos, mai is szívesen fogyasztott ételünk, például a szarvaspörkölt, eredeti formájában a pogány magyarok hitvilágát meghatározó sámánizmushoz kötött *áldozati étel* volt. (A nyereg alatt puhított húsról néprajztudósaink régen kimutatták, hogy az nem emberi táplálék volt, hanem a ló nyeregtől feltört, sebes hátát borogatták, gyógyították vele.) A vadhús elkészítési módjai közül néhányat megőrzött a néprajzi hagyomány. Így például emlékezetes a madarak olyan sütémódja, amikor az elejtett szárnyast - tollastul - vastag sárréteggel vették körül és tűzbe dobták. A megszilárdult sarat a tollal együtt lefejtették - alatta a hús nagyszerűen megpirult. (Praktikus lelemény különben, hogy a vízimadarakat V alakú nyílheggyel lőtték, mert az, formája miatt, fennakadt a nádasban, és újra fel lehetett használni.)

A *lé*, azaz leves étel a rokon népeknél elsősorban hallevest jelent, őseinknél az egyik legfontosabb tápláléknak számító *híg étel* fogalmára használatos elnevezés volt. (Az étkezés bőségének bizonyítására Palócföldön mind a mai napig él a mondás, hogy „csak léféle volt hétféle”.) A lé elkészítésén kívül természetesen sütni is tudtak; a halat például nyáron, szabad tűzön vagy serpenyőben sütötték.

Az őshazából való elindulás és a honfoglalás között eleink huzamosabb ideig török népek szomszédságában éltek. Jövevényszavaink tanúsága szerint tőlük elsősorban a tejfeldolgozással kapcsolatban tanultunk sok mindent (*köpű, író, túró, sajt* stb.). A túró juhbőr tömlőben tárolták. Még a honfoglalás előtt sajátíthatta el Árpád népe valamelyik török néptől a *tarhó* készítését: „A tejet egy nagyméretű edényben felforralják, majd addig hagyják hűlni, amíg ujjuk éppen elállja azt - olvashatjuk Balassa Iván és Ortutay Gyula *Magyar néprajz* című munkájában. - Ekkor *oltót* kevernek hozzá, ami rendszerint nem más, mint az előző főzésből félretett maradék. Miután az edényt lezárták, tartalma néhány óra alatt megalszik. ... Amikor már olyan sűrű, hogy a szalmaszál megáll benne, akkor fogyasztható.” Ugyancsak a török népekkel való együttélésből hoztak magukkal eleink olyan - ma már magyarnak tetsző - jövevényszavakat, mint a *bika, ökör, tinó, ünő, borjú, ürü, kos, toklyó, kecske, disznó, tyúk* stb. A táplálék előteremtésében alapvető fontosságú földművelés fejlődésére olyan török eredetű szavak utalnak, mint *búza, árpa, eke, sarló, örlő, dara, borsó*. Szintén a törököktől ismertük meg a következő szavainkat: *gyümölcs, alma, körte, som, dió*, sőt, a honfoglalók bizonyos borászati ismereteire vallanak az olyan műszavak, mint *szőlő, szűr, bor, söprő, komló, kender*.

A szláv népek étkezési kultúrájának hatása a szókincsben (*kása, kalács, kovász, kolbász, laska, pecsenye, pogácsa, tészta, szalonna, zsír* stb.) éppúgy meglátszik, mint a máig élő táplálkozási gyakorlatban, gondoljunk csak a káposzta- vagy répaételekre. Ha nyelvünket vallatóra fogjuk, kiderül, a Kárpát-medencében és környékén több mint ezer évvel ezelőtt élő különböző szláv népek ismertették meg eleinkkel a *rozs*, a *zab*, a *bab*, a *lencse*, a *reték*, az *uborka*, a *cékla* és a *kapor* ma is használatos elnevezését, továbbá a következő szavakat:

bárány, jerke, birka, kakas, jérce és kacska. De szláv jövevényszó maga a *konyha* is, akárcsak benne később a *kemence, kályha, katlan és kondér*, továbbá a *káposzta, galuska, lepény, kolbász*. Ha valamilyen formában *galagonya, gomba, szilva, cseresznye, barack* vagy *szamóca* került asztalukra az erdőkből-kertekből, avagy *csuka, kárász, viza és márna* a vizekből, ezek az elnevezések is szláv átvételnek köszönhetők. (Közelebbről azt is tudjuk az összehasonlító nyelvtörténet révén, hogy például a honfoglalást követő évszázadokban a *serpenyőt* és a *lencsét* a szlovénektől, *kadarka* és *paprika* szavunkat a szerbektől, a *borókát* és a *buktát* a horvátoktól örököltük, s déli szláv átvétel a *kondér* is.)

Ez már sokat elárul a honfoglalók „éléskamrájáról”. Ismerték, továbbá, a *kökényt* és a *tormát*, de nem, példának okáért a *cukrot*, a *kelt*, a *karfiolt*, a *krumplit*, a *kukoricát* (ez csak a XVII-XVIII. századtól terjedt el általánosan), a *karalábét*, a *paradicsomot*, a *petrezselymet*, a *hagymát* vagy a *sáfrányt, borsot, paprikát*. Pácolni, párolni pirítani is csak a XVI-XVII. századtól tudunk.

A honfoglalással gyökeres változás következett be a magyarság életében. Érintette ez őseink egész életmódját (letelepülés, foglalkozás), gazdasági életét (a fejlett nomád állattenyésztő gazdálkodás, amelyben növekedett a szarvasmarha- és részben a juhtenyésztés aránya, kiegészült az ekés és a kerti földművelés ismeretével), állami és társadalmi berendezkedését, vallását, szellemi világát stb. Az étkezési szokások megváltozására vallanak olyan új szavak az ómagyarban, mint az *ebéd, vacsora, csésze* stb.

Országszerző eleink az ételt már régen fazékban főzték, amely a honfoglalás kori leletek tanúsága szerint *cserépedény* volt. Az előtalált konyhai edények túlnyomó többségét is cserépből égették. A fémről készült - Erdélyben mindmáig *üstnek* mondott - bogrács megfelelő változatait a keleti szlávságon át egészen a Kaukázusig lehet nyomon követni.

A Kárpát-medencébe érkező eleink általában naponta kétszer ettek: reggel és napnyugtakor. Noha késük már volt, leginkább kézzel nyúltak az ételhez. Mai evőszereink közül a villát előbb kezdtük el használni, mint kanalat, amelyre még évszázadokat kellett várni.

A honfoglalók italai közül a legjelentősebb a *víz*, amelyhez forrásokból, patakokból jutottak. Szálláshelyeik közelében - már csak a lovak miatt is - mindig bőségesen volt vízvételi lehetőség. Fogyasztottak s erjesztettek *lótej*et is, ismerték a *bort*. A mézsör (*márc*) a középkortól ismeretes (az égetett szesz pedig majd csak a XVIII. századtól).

X. Milyen nyelven beszélt Árpád népe?

Természetesen magyarul - vágja rá az olvasó, s alapjában véve igaza van. De vajon honnan tudjuk ezt? Bizonyító erejű írásos nyelvemlékeink a honfoglalás korából nincsenek - a jelenleg ismert legkorábbi magyar szövegméltánk, a Halotti Beszéd és Könyörgés a Kárpát-medence elfoglalása után háromszáz évvel íródott -, hangfelvételekről csak a sci-fi-rajongók álmodhatnak -, ám a nyelvtudománynak megvannak a maga sajátos eszközei egy-egy korszak nyelvi állapotának rekonstruálására. Az alábbiakban ezeket hívjuk segítségül, hogy választ adhassunk a fejezetcímbebeli kérdésre.

Iskolai tanulmányainkból mindnyájan tudjuk, hogy a magyar nyelv már jóval az időszámítás kezdete előtt elszakadt legközelebbi rokonaitól. A majdan magyar nyelvvé ötvöződő nyelv-járásokat beszélő ugor csoportoknak előbb mind lazábbá vált kapcsolata a többi ugorsággal,

majd teljesen megszűnt. Eleink az ugarságtól való elválástól a Vereckei-hágóhoz érkezésig nagy vándorutat tettek meg a sztyeppéken, s e vándorlás közben legalább tizenhat néppel kerültek kapcsolatba hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélés formájában. Árpád felmenői iráni és török népek sodrában emelkedtek a nomád kultúra legmagasabb fokára (a magyar kettős fejedelemség például kazár eredetű, mint ahogy az a szakrális *kündünek* és az „ügyvezető” *dzsilának* vagy *gyulának* nemcsak az intézménye, hanem a címe is). Ez a szomszédság, természetesen, nem maradt nyom nélkül a korabeli nyelvhasználatban sem.

Nyelvünk finnugor eredetűre a szerkezeti sajátságokon és hasonlóságokon túl az a szerény, finnugor-ugor eredetű szókincs vall, amely nem nagy ugyan (finnugor tőszavaink száma körülbelül ezerre tehető), de ezekből az ősi elemekből sok származékszó sarjadt és ez adta meg ma is beszélt nyelvünk alapszínét. (A Himnusz első versszakában 21 a finnugor, 6 az idegen és 6 a bizonytalan eredetű szótó.) A mai magyarban több szláv vagy latin jövevényszavunk van, mint finnugor eredetű. De mert Árpád népe a latinnal még nem találkozhatott, a honfoglalók nyelvében inkább szláv és ótörök jövevényszavak domináltak; a hét törzs elnevezéséből csak kettő (*Nyék, Megyer*) fakad finnugor töről, a többi török származék. A török népekkel való érintkezést beszédesen bizonyító kétszáz ótörök jövevényszó mai szókincsünknek is eleven része. A honfoglaláskor és azt követően a magyarba került szláv jövevényszavak száma körülbelül ötszázötven.

Birtokában vagyunk olyan történeti adatoknak is - *Dümmerth Dezsőt* idézzük -, „amelyek arra mutatnak, hogy a magyar nép - történetének egy bizonyos pontján - nyelvet cserélt. X. századi források (Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár, Querfurti Brunó) feljegyzései szerint a magyarok ebben az időszakban még kétnyelvűek voltak. Konstantin császár feljegyzése szerint, aki Bulcsú magyar vezér előadása nyomán írt, e két nyelv közül az egyik török fajtájú, tehát a hunnal, türkkal, kazárral, a lovasnépekkel rokon nyelv volt. Bulcsú, aki egy kazár néprész, az Álmos fejedelem által hódoltatott kabarok főnöke volt, előadta a bizánci császár udvarában, hogy a magyarság a kazár eredetű kabarok türk (őtörök) nyelvét is beszélte még ekkor.” A még a X. század derekán is viruló kabar-magyar kétnyelvűség természetesen nem terjedt ki a magyar nép egészére, csak annak vezető rétegére. Megvan a valószínűsége annak, hogy *Termacsu* (Árpád dédunokájának emlékéért *Tormás* helynevünk őrizte meg) a magyaron kívül értette, sőt beszélte a kazár nyelvet is. „Nyelvtanároknak” nem volt hiány: a magyarsággal együtt három kazár-kabar törzs is érkezett a Kárpát-medencébe. E törzsek elmagyarosodtak ugyan, de a magyar mellett korábbi kazár nyelvüket - még egy évszázaddal a honfoglalást követően is - szintén beszélték.

Hogyan hangzott tehát a szó 1100 esztendővel ezelőtt a Kárpát-medencében? Más, a maitól eltérő volt a honfoglalás kori magyar nyelv hangzása. A hangsúly ugyanúgy az első szótagra esett, mint ma, de például a szóvégi *i-*, *ü-*, *u-*féle hangok elnagyolt képzésűekké, mormolt hangzásúakká színtelenedtek. A *három* szókezdő *h-*-ja közelebb állt a *k-*-hoz, a számnév valahogy így hangozhatott: *chármu*, a hamu meg így: *chomuu*. A szilfát *szilunak*, a nagyot *noggunak*, a sziket *székünek*, a hadat *hodunak*, a közt *küzünek*, az utat *utunak* mondták. A mai *gy* hang inkább *dzsj*-re hasonlított. A honfoglalás táján pusztult ki a magyarból egy veláris, azaz hátul képzett *i* hang. Nyelvjárások már a honfoglalást megelőzően is voltak; ezek nem mindegyike ismerte például az *ü* hangot, de míg a Kürtgyarmat törzs kifejezetten *ü-ző* volt, addig a Megyer inkább *i-ző*.

Számos, akkor még használatos szó azóta kihalt, vagy más jelentést kapott (a *bű* eredetileg varázslatot jelentett, a *szuca* egy lándzsafajta neve volt, a hadvezér jelentésű *gyula* például személy-, illetve településnévként él tovább, *alafának* a zsoldot hívták, *fazék* szavunk cserépedényt jelentett, a *kerecset*, a *szégye* jelentését mára használóinak utódai, a vadászok, halászok

sem ismerik), számos, ma közkeletű szavunk pedig még nem létezett (a ruhakészítéshez értéket például egészen a XIV. századig nem *szabónak*, hanem *szűcsnek* vagy *varrónak* hívták).

S vajon milyen névre hallgattak a honfoglaló magyarok? A IX. századból, sajnos, csak előkelők nevét ismerjük, ilyeneket, mint *Ügyek*, *Előd*, *Tas* (aki a krónikák téves állítása szerint *Lehel* vezér apja volt) és *Ond*, aki meg a *Pór* (*Kalász*) nemzetség őse.” Az ‘árpa’ köznévre utaló régi magyar *Árpa* személynév -d kicsinyítőképzős származéka, de lehet egy föltételezett ‘árpád’ (árpácska) szó személynévesülése is. (Származtatják az iráni Aripata névből is.) Mint férfinév a reformkor idején, a romantika korában vált újólag népszerűvé.

A korai úri nevek egy csoportja török eredetű - írja *Kálmán Béla* „A nevek világa” című könyvében. - A török eredetű nevek viszonylag nagy száma ebben a korban azzal magyarázható, hogy ezek egy része besenyő, kun vagy más szövetséges török törzs vezetőinek volt a neve, bár az is kétségtelen, hogy számos magyar úr is viselt török vagy törökös nevet. Ilyesféle nevek *Ajtony* (*arany*), *Tas* (*kő*), *Tüghütüm~Tétény* (*fejedelem*), *Tömör* (*vas*), *Kartal* (*sas*), *Bese* (*kánya*), *Torontál* (*héja*), *Tege~Teke* (*kos*), *Jutas* (*ínyenc*), *Üllő* (*fejedelem*).” Az olyan nevek, mint *Üllő*, *Fajsz*, *Jutas*, *Szabolcs* stb. nemcsak az egyes vezéreket, hanem ezeknek házanépét, udvarát, nemzetségét, valamint szálláshelyeiket is jelölték.

Magyar köznévi eredetű személynemeknek számít egyebek között a *Levedi* (ebből való a magyarság honfoglalás előtti szálláshelye, Levédia), *Lél* (*Lehel*), *Árpád*, *Buzád*. A *Gyula* és *Kende* eredetileg méltóságnév volt, akárcsak a *Horka*, *Győ*. Az *Előd* jelentése ‘elsőszülött, ő’, a *Balogé* ‘balkezes’. Női név kevés maradt fenn ebből a korból. Török eredetű a *Karoldu* (fekete menyét), és *Saroldu* (fehér menyét), finnugor tövű az *Emesü*, amelyet a XIX. században *Emese* alakban újítottak fel. A mondai női név, az *Eneh* (Hunor és Magyar anyja) azonos szó az ünő-vel, jelentése: szarvastehén. (Ebből a szóból alkotta Vörösmarty a ma is használatos *Enikő* nevet.)

A honfoglalás korára - az ősmagyar korszak végére - a magyar nyelvtan, főbb szabályaiban, úgy, ahogy mi ismerjük, készen áll: volt már külön alanyi és tárgyaz igeragozás (várak - várom), gazdag igeidőrendszer stb. A szókincs óriási mértékben bővült. Nyelvünk igen lényegesen gazdagodott a honfoglalással, pontosan hozzásimulva az új követelményekhez. Ennek ellenére fölöttébb valószínű, hogy honfoglaló eleink beszédét ma már, bizony, csak üggyel - bajjal értenénk meg - ha megértenénk egyáltalán. Vajon miért?

Nos, az említett hangtani és jelentéstani eltéréseken túl egyebek közt azért is, mert több volt nyelvünkben az úgynevezett tömörítő szerkezet. Ha valaki azt akarta közölni: ‘hallotta, hogy meg fog halni’, ezt így fejezte ki: *hadlaua choltat* (hallá holtát). A *trónján ülette* azt jelentette: ‘amikor trónján ült’, a *menette* pedig azt: ‘miközben ment’ stb. A birtokviszony még többnyire jelöletlen volt (*székláb*), a ma is használatos szerkezet (*a széknék a lába*) csak későbből ismeretes. Határozott és határozatlan névelők (*a*, *az*, *egy*) még nincsenek, jóllehet, az *az* mint mutató névmás már megvolt.

„Milyen is volt tehát az a magyar nyelv, amelyet honfoglaló őseink egy új világba hoztak, és amelyre az a hivatás várt, hogy egy teljesen más művelődési kör új gondolatvilágának kifejezéséhez idomuljon?” Az izgalmas kérdést kitűnő nyelvtudósunk, *Bárczi Géza* teszi föl „A magyar nyelv életrajza” című munkájában, majd válaszol is rá: „Hangzása mélyebb, tompább volt, mint mai nyelvünké, a szájüreg hátulsó részében képzett hangok száma ugyanis jóval nagyobb volt, mint ma... jó néhány, ma közkeletűnek tekinthető hangunk hiányzott benne, voltak azonban olyan hangjai, melyek nyelvünkéből ma hiányoznak... Nyelvtani szerkesztésére a tömörség volt jellemző.”

Írott nyelvemlékeink ebből az időszakból, az ősmagyar nyelv koráról - mint említettük - nincsenek. De régészeti leleteknek köszönhetően tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok magukkal hozták a Kárpát-medencébe az írás, a betű ismeretét. Írásuk - fapálcákba metszett, türk eredetű rovásírás - azonban nem volt alkalmas hosszabb szövegek lejegyzésére, így társadalmi szerepe is nyilván meglehetősen alárendelt volt. A néphagyomány, a hírek szájhagyomány útján terjedtek. Ne feledjük, a latin betűs írás csak a XI. században honosodik meg a Kárpát-medencében.

XI. Így éltünk 896-ban

Az ezeregyszáz esztendővel ezelőtti világ mind teljesebb megismerése csak számos tudományág együttműködésének eredménye lehet. Az utóbbi évtizedek kutatásai egyre világosabban azt mutatják, hogy a Kárpát-medencébe érkezők életmódja nem azonos azzal, amilyenek a nomád népeket a különböző leírások mutatják. Ma már egyetlen kutatónk sem tartja a honfoglaló magyarságot nomád állattartó népnek. (Ősi sertésünk például nomád körülmények között elképzelhetetlen lett volna.) Szabó István, Györffy György és mások félnomádnak nevezik a tizedik századi magyarság társadalmi-gazdasági berendezkedését.

A letelepült földműves és állattenyésztő magyar falusi ember honfoglalása nemcsak a katonai góccokat szállta meg, hanem benépesítette hazánk homokos és folyó menti tereit, és jól megfért az agyagos legelőkön, szántókon élő onogur magyarokkal, az első honfoglalás népével. Meglepő, hogy egyes folyók felső és alsó szakasza mellett ugyanazok a helynevek ismétlődnek. Györffy György érdekes gondolata ezzel kapcsolatban, hogy a vezető réteg, az uralkodó osztály a folyók mentén évről évre legeltetve vándorolt, méneseikkel, nyájaikkal nomadizáltak téli és nyári szállásaik közt - akárcsak az Aranyhorda kánjai -, míg a köznép letelepedett, vagyis a szegénysorok lakói földművelésből éltek. (Ennek a szellemes elméletnek egyetlen akadálya László Gyula szerint, hogy X. századi szállásaink nagyon közel estek egymáshoz, szabad legelőterület alig volt.)

Az áradásoktól megtermékenyített folyópartokon az évenkénti kiöntések termékeny szerves anyaggal (iszappal) trágyázták meg a vetéseket. Az ekés földművelés különben már az időszámításunk előtti első évezredben megvolt azokon a területeken, amelyeken Árpád népe kialakulhatott. Őseink már a VII-XI. században ismerték és gyakorolták, erről elsősorban a szókincs tanúskodik (maga az *eke* szó bolgár-török eredetű). Honfoglalás kori sírokból - e lelőhelyeink közül leggazdagabb Szabolcs megye - a munkaeszközök közül fennmaradt a vas-papucsos ásó és kapa. A földművelés és a vagyoni helyzet között kapcsolat mutatható ki: a jobb módúak nyolc-tíz ökör vontatta nehéz ekét, a szegények csak néhány barom vontatta könnyű ekét használták.

A magyar köztudatba mélyen beivódott, hogy a hortobágyi és bugaci rideg pásztorkodás honfoglalás kori örökségünk. Ez azonban tévhit: az alföldi pásztorkodás csak évszázadokkal később, a török világban elpusztásodott legelőkön keletkezett. Ám csak a szarvasmarhának nemek, korok szerinti elkülönítését számos honfoglalás előtti török szó őrzi nyelvünkben (*üsző, tinó, borjú, tulok, bika, ökör*), mint ahogy innen kölcsönöztük *kecske* és *disznó* szavunkat is. A hosszú lábú, vöröses színű disznó főleg az igénytelenségével tűnt ki: nyáron elvult az Alföld mocsaraiban, csak télen hajtották makkos erdőbe. „Nem kétséges az, hogy a honfoglaló magyarság számára, bár ismerte és gyakorolta a földművelést, mégis az állattartás

jelentette gazdálkodásának fontosabbik részét” - summáz a „Magyar néprajz” című összefoglaló munka szerzőpárosa, *Balassa Iván és Ortutay Gyula*. Ugyanők írják: „*A honfoglaló magyarság olyan háziállatfajtákat hozott magával, amelyek a vándorlást, az állandó legeltetést, általában az extenzív tartást jól bírják. ... A magyarság legmegbecsültebb háziállata a ló, amit az is mutat, hogy a honfoglaló magyar harcos mellé a ló fejét és négy lábát temették el, és sok esetben a nyergét is a sírba helyezték. Ezek a lovak alacsony marmagasságúak, viszonylag kis fejűek, acélos inúak, az éhséget, fáradságot jól tűrték.*” E rideg élethez szokott, kitartó és igénytelen négylábú *Hankó Béla* leírása szerint: „*kis és száraz fejű, tüzesszemű, száraz csánkú, és acélos izmú, átlagban csupán 140 cm-es magasságú*”. A ló szerszámozását a nyergen kívül kantár, zabla és gyepelő egészítette ki. Honfoglaló eleink lovasversenyeket is rendeztek; ilyenekre ünnepekkor, születés, házasságkötés és halotti tor alkalmából került sor. (Az erős, hajlékony és szinte elszakíthatatlan lószőrből sok hasznos tárgyat - fűk, kötél, ostor, béklyó - fontak, de gyűrűket, nyakékeket, függőket is készítettek belőle.)

A jószágot a Kárpát-medence természeti adottságai között, csak legelésre számítva, nem minden esetben sikerült kiteleltetni. Eleink így már a honfoglalás táján is összegyűjthettek bizonyos mennyiségű takarmányt (erről egy-két, még a honfoglalás előtti időkből származó szavunk árulkodik). Sarlóink fogazott ívűek lehettek, ami arra utal, hogy eleink nem arattak szalmára, csak kalászra. A szénával történő munkát a Kárpát-medencében sajátítottuk el.

A vadászat nem volt létfenntartó foglalkozás, bár Anonymus szerint „*az ifjak majd minden nap vadászaton voltak, honnak az naptól fogva mostanig a magyarok más nemzetek felett jobbak vadászásbul*”. A madarak és kisebb vadak elejtésére parittyát használtak. A halászat legősibb módja a rekesztőhalászat volt, az elvonuló árvizek tocsogóinak mintájára az elterelt patakokból kézzel lehetett megfogni a halat. Irtották az erdőt, leginkább a gyertyánosokat, bükkösöket.

Őseink otthonainak java része honfoglalás kori telepünkön nem putri volt, hanem földre épített ház. Ezeket úgy építették, hogy nem ástak alapot a falaknak, hanem csak elegyengették a területet, akárcsak a kazárok vagy némely tanyák építésekor a múlt század turkománjai. A faépítkezéssel már a délorosz sztyeppéken megismerkedtek. A vesszőfonással kitöltött falú gerendaházat, a sövény- vagy *patics*falú épületet a honfoglaló magyarság idején az itt élő szláv népek is jól ismerték. László Gyula felgyői ásatásai boronaházakat, rakott falú házakat éppúgy találtak, mint a téglaházak mellett helyhez kötött jurtokat; mindezt 2-300 négyszögöles telkeken. A korai magyaroknak már volt téglaeépítésetük, tévednek tehát azok, akik úgy vélték, hogy a téglaeépítkezést a XI. századtól betelepült bencések honosították meg népünknel. Minden háztartásnak megvolt a saját malma, mert igen sok malomkő került elő az ásatásokon.

Hogyan öltözködtünk 896-ban? A honfoglaló magyarok népviseletéről részint a régészeti leletek, részint a későbbi korokból fennmaradt ábrázolások adnak némi felvilágosítást. László Gyula régész egyik alapvető viseleti formaként az úgynevezett perzsa viselet változatát (a csuklót és a bokát aranszalag, netán ezüst, fogja át, a buggyos nadrágot pánt fogja össze), másodikként pedig a pusztai lovasokét különbözteti meg Árpád magyarjainál (pontosabban előkelőinél - a köznépéről ugyanis a régészet majdnem semmit sem tud). A nők a férfiakhoz hasonlóan nadrágot hordtak, erre utal az is, hogy ebből a korból csupán egyfajta nyeret ismerünk, olyat, amelyet csak nadrágban lehetett megülni. Egyenes szabású ingeik nyaka felálló, magas, merev nyak volt, akárcsak a mai - nomád mintát őrző - orosz ingeknél. Erre borult a derékban övvel összefogott köpeny, olyan hosszan, hogy a kézfejet is elfedte. Fejükön a nők pártát, illetve csúcsos süveget viseltek, lábukon a lábszárat is takaró puha bőr-, illetve nemezsarut. A honfoglalók további viseleteként valószínűsíthetők még a következők: szűr, zeke, bőrből készült suba, hátibőr, mejjes és ködmön. Az állatbőrből készült darabokat rend-

szerint körcekkely alakúra szabott bőrből varrták össze. A bronzgomboknak a sírokban való helyzetéből arra lehet következtetni, hogy a kaftánok oldalt vagy középen záródtak. Valószínűleg honfoglalás kori eredetű díszítésmód a rátét.

Árpád magyarjainak ötvösei nagy mesterei voltak a domborításnak, a poncolásnak. Az övek veretein és a tarsolylemezeken kibontakozó díszítőrendszer Észak-Írán, a Kaukázus és Örményország ezüstművességében gyökerezik. A fülbevaló karika nem csupán az asszonynép viselete volt. A gyűrű viszont nem jellemző férfisírajainkra. Annál inkább a veretes öv, a férfisírok legpompásabb lelete. Sokféle, veretekkel dúsan kivert, általában aranyozott ezüst díszekkel ékes öv tanúskodik e korabeli viseleti darab fontosságáról. Az öv a szabad ember jelképe, s azon belül is a rang jele volt. Az övveretek számának olyasféle jelentősége lehetett, mint manapság a katonai rangjelzéseknek. Az egész Kárpát-medencében nincs két azonos öv, vagyis kétségtelen, hogy egyéni megrendelésre készültek és nem kerültek kereskedelmi forgalomba. Az övről csüngött le a szablya, a tegez, az íj, a tarsoly és a kés. (A tarsolyban a kovát, taplót, és a csiholóacélt, tehát a tűzszerszámokat tartották.) Lemezdíszítményes tarsolyok viselésére feltehetőleg csak a nemzetség- vagy nagycsaládfőknek volt joguk. Ennek megvolt a maga indoka: a lovas harcmódban a derék fölött a testnek szabadon kellett mozogni.

A ruhakészítő mesterembereknek, mint már említettük, a 14. század előtt még nem szabó volt a neve, hanem *szűcs* vagy *varró*. A kovácsmesterséget űzőket pedig *vasverők*nek hívták, s mivel tűzzel-vassal dolgoztak - a régiek hite szerint kapcsolatban voltak az égiekkel -, értettek a gyógyításhoz is, munkájuk tehát nem csak a kovácsműhelyhez kötődött. A régi magyarban meglévő *tarchan* (tárkány) név jelentése: kovácskirály, mitikus kovács. (Tárkány nevű helységünk közelében több olvasztókemence volt.) Az állatgyógyító orvosságok nagy részét a kovács készítette. A kovácsműhelyek a falu szélén voltak, hogy a tüzet távol tartsák a faházaktól, nádfödelektől. A nyergesmesterek mellett szép számmal voltak fazekasmesterek. A bizánciakkal és arabokkal való kereskedelmünk a honfoglalás után sem szűnt meg.

XII.

Amit még nem mondtunk el

A magyar műveltség története bizonyítja, hogy a magyarság honfoglalást megelőző műveltsége is több rétegből tevődött össze. Am honfoglalóink műveltsége, művészete javarészt még feltáratlan, csupán vázlatokkal kell megelégednünk. Tudjuk, hogy a honfoglalás Árpád népében hatalmas törést idézett elő, hiszen ott kellett hagynia ősei sírjait. Az is nyilvánvaló, hogy a honfoglaló törzsek között nemcsak származásban adódhattak különbségek, hanem műveltségben, foglalkozásban is, még ha ezeket a későbbi korok többnyire egybe is mosták.

A Kárpát-medencét elfoglaló őseinknél nagy szerepe volt az énekmondásnak és az énekmondóknak. Sokáig a nép megőrizte szájhagyományozó forma helyettesítette az írásbeliséget. A szájhagyományozó, éneklő előadásmód, az énekmondók szerepe - témáktól függetlenül - akár még a honfoglalást megelőző időkre is emlékeztethet bennünket.

A magyar népdal végigkísérte nemzeti történelmünket. A faluhelyen itt-ott még ma is dívó siratóénekekből s nem egy gyermekdalból a honfoglalás kori magyarság dalolását, nótáinak lejtését hallják ki a zenefolkloristák. Egyes siratók - dallamukat tekintve - a honfoglalás előtti időkre vezethetők vissza, a formulákban, állandósult kifejezésekben néprajzkutatóink igen nagy régiséget sejtető részleteket vélnek felfedezni. Munkadalokról és népi formájú harci dalokról egyaránt tudunk (ez utóbbiakat még Dózsa seregei is énekelték). A gyógyító-, javas-

és varázsénekek sokkal elterjedtebbek voltak, mint a közelmúltban. Meséiket már honfoglaló eleink is a „hol volt, hol nem volt” formulával kezdték.

A nyári napfordulót valamilyen formában a legtöbb népnél megünnepezték, így talán már a honfoglalás előtt ismerhette a magyarság. *Ibn Ruszta* arab történetíró szól ugyan a magyarok tűzimádatáról, de egyelőre nincs adatunk arra, hogy ez ehhez a naphoz lenne kapcsolható.

Számos népszokásunkban honfoglalás előtti samanisztikus eljárás elemeit sejthetjük (például abban, hogy a feláldozott lovak bőrét szalmával tömték ki, azt gondolván, hogy ez majd újjáéledve a halott rendelkezésére állhat a túlvilágon). Az egyik legnagyobb múltú magyar szokás, a *regölés* - a szó maga összefügg a sámán *révülés*ét jelentő szóval - feltehetően, legalábbis részben, szintén a honfoglalás előtti időkig követhető. (Ezt a szokást a Dunántúlon, főleg annak nyugati felében, továbbá Székelyföld egyes részein a múlt században még csaknem kétszáz községben ismerték.)

Temetkezési helyeiket a honfoglaló magyarok lakóhelyüktől feltehetően távolabb választották ki. Árpád magyarjai általában nyugat-keleti irányban temetkeztek, az onogurok pedig északkelet-délnyugat irányban ásták a sírt. Honfoglaló őseink halottaikat észak-déli tengely mentén, ívesen temették egymás mellé, úgy, hogy fejük nyugaton volt, lábuk keletre nézett. (Az elhunytat arccal a felkelő nap irányába tájoló temetkezési szokások sok rokonságot, egyezést mutattak a közép-ázsiai és délkelet-európai sztyeppei nomádokéval, e szokások közül némelyike szinte napjainkig megőrződött.)

Árpád népe a sírnál feláldozta a lovat és megnyúzta, csak koponyáját és lábsontjait hagyta meg a bőrben, az onogurok a halott lovát megölték, és vele temették. A férfi fejét lóva nyergére fektették. Temetéskor az asszonyok mellé csak nagyon ritkán és feltehetőleg csak akkor került lókoponya és lóláb, ha a férfiak elhaláloztával a család vezetése rájuk szállott. Nem egy sírban nyúzott ló bőre is volt, benne koponya- és lábsontokkal. Ha a férfit felővezve temették el, az övre kapcsolták a szablyát, a tegez és az íjat (egy tömött tegezbe legalább 25 nyíl fért bele). A nyílak száma a rangot, méltóságot jelentette.

Az egyre nagyobb számmal feltárt temetők sok mindent elárulnak a honfoglalók családszervezetéről is. (A honfoglalás kori családok száma körülbelül százezerre tehető.) Nagycsaládokban éltek, ez a vérségi, vagyon- és munkaközösség a vérségi kapocs szerint együvé tartozó szülőket, gyermekeket és unokákat foglalta magába. A nagycsaládi temetkezés a gazdagok egy részénél észlelhető, a rendszerint egy sorban elhelyezett 15-20 sírből álló temetőkben. A nagycsaládot, ezt az egykori vagyonközösséget a legidősebb férfi vezette, akit éppen ezért középre temettek, és körülötte helyezkedtek el - rangjuknak, koruknak, nemüknek megfelelően - az apajogú család tagjai.

A nagycsaládon belül pontos rangsor van aszerint is, hogy ki milyen munkát végez a közösen birtokolt földön vagy az állatok közt, az asszonyoknál pedig a ház körül, a fonás-szövésben, a baromfiak körül stb. Az őrlés női munkának számított, akárcsak jóformán minden ház körüli munka, a sütés-főzés, fejés, állatok etetése, gondozása, kenderfonás, szövés, ruhák szabása varrása, a nemez kallása (a nemezkészítés ünnepszámba menő női munka volt). A nagycsalád feje naponként adta ki a tennivalókat. A fiúgyermeket 10-15. életéve körül fogadta be a család és a társadalom teljes jogú tagjai közé.

A IX. századi élet jeles alkalmai közül a menyegzőről - arab leírásból - a következőket tudjuk: „*Leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb jószágot.*” A kiházásítandó leányt apja ellátta coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémmeel és rókamállal, brokát ruházatokkal és tíz bőrruhára valóval.

A társadalom egészét illetően *Dienes István* megállapítását idézzük: „A magyarság körében már az időszámításunk előtti évezredben lejátszódott a nemzetiségi arisztokrácia kiemelkedése, és ezzel párhuzamosan végbement az alsóbb néprétegek munkára kényszerítése. A hatalmat megszilárdítani törekvő arisztokrácia tudatosan siettette a régi - rokon szövetkezésen alapuló vérségi - közösségek felbomlását.” Az egykori vérségi közösségek helyébe területi szervezet lépett. A Levédiában kialakult kettős fejedelemségnek az új hazában még utolsó nyoma is eltűnik, Árpád és utódai itt már egyeduralkodó fejedelmek. A fő hatalmat kézben tartó fejedelem és környezete lassanként háttérbe szorítja a törzsfőket, s megkezd a társadalom fejlődését biztosító államhatalom kiépítését.

„A magyarok találkozása Európával több mint egy fél évszázadon keresztül a háborút, a nyugati kalandozásokat, a zsákmányolást jelentette - írja a Balassa-Ortutay szerzőpáros a „Magyar néprajz” lapjain. - Felhasználva a feudális Nyugat széttagozottságát, állandó torzsalakodását, majd egyik, majd másik uralkodóhoz csatlakozva harcoltak Itáliában, Németországban, de eljutottak Svájcba, Franciaországba, sőt egy alkalommal Spanyolországba is. Az ilyen hadjáratokat a magyar fejedelem nemcsak azért vette szívesen, mert hozzájárult a haderő állandó gyakorlásához, de azért is, mert így a nyugati támadásokat távol tarthatta.”

Árpád seregei - Pannóniát, a császárrá lett szövetséges, *Arnulf* tartományát egyelőre kímélve - Itália északi síkságaira özönlöttek és majdnem Velencét is elfoglalták. 899. szeptember 24-én a magyarok a Brenta folyónál csaptak össze Lombardia urának, *Berengár* örgrófnak háromszoros túlerőben lévő seregével. A magyarok ekkor - mint *Liuprand* cremonai püspök krónikájában olvasható - „oly hirtelenséggel dőfték le ezeket (a táborban éppen vacsorázó keresztényeket), hogy egyeseknek az ételt a torkukban szúrták át, másokat megakadályoztak a futásban, mivel elvették lovukat...”

Ugyanebben az évben, a magyarok szövetségesének számító *Arnulf* halálát követően Árpád megindította hadait a frank tartománynak számító Pannónia elfoglalására is. Megsemmisítették a szláv *Braszlav* herceg Balaton-vidéki frank-hűbéres tartományát, amely - *Nagy Károly* győztes avar hadjáratai nyomán - alig néhány évtizede állt fenn. Néhány hónap múlva a honfoglalók kezükre kerítették az egész Dunántúlt. 900-ban már a nyugati határ felé, a bajorok ellen fordultak... Vagyis ha szerényebb keretek között is, mint *Attila*, de a Kárpát-medencében csakugyan visszaállították az egykori, félelmes emlékű hun király örökségét.

A magyar társadalom több évszázadra elsőrangú nagyhatalommá válik Közép-Európában. A többi - a történelemből - tudjuk...

Felhasznált irodalom

- Bartha Antal: A IX-X. századi magyar társadalom. Bp., 1968
- Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1966
- Dienes István: A honfoglaló magyarok. Bp., 1972
- Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977
- Erdélyi István: A magyar honfoglalás és előzményei. Bp. 1986
- Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest, 1975.
- Györffy György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1975
- László Gyula: A 'kettős honfoglalás'. Budapest, 1978
- László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988. Helikon
- Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930